

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 45 (1931)

Artikel: Il temps dellas partidas ella ligia grischa (1600-1639) : cun ina survesla dils eveniments ord il temps della reforma e cunterreforma
Autor: Pfister, Alexander
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-201852>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 13.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il temps dellas partidas

ella Ligia gríscha (1600—1639)

cun ina survesta

dils eveniments ord il temps della reforma e cunterreforma
da Dr. ALEXANDER PFISTER, Basilea.

Reforma e cunterreforma ella Ligia gríscha.

Ilis onns entuorn 1500 ein stai per nossa Rezia in temps fetg burasclus. Ilis umens giuvens ed era tals cun barba gríscha mavan e vegnevan en armas ord survetsch jester en in continuau. A casa regeva in stermentus politissem per interess de Frontscha, digl imperi, de Milaun e dil papa e quei en general sut ferma dependenza da Turitg ed ils auters Confederai, sco Glaruna ed Uri. E dasperas puplava e lamentava il pur sur sia snueivla paupradad, sur sias relaziuns socialas e religiusas, ed il schuldau ed ils politichers nutrevan en lur engurdientscha il spért de malcontentientscha, calculont sin agiens success ed interess.

Aschia ei la reforma dils onns suondonts buca stada in moviment cun ina fin e mira unita, ei setracta de divers desideris e de differentas pretensiuns economicas, nazionalas e religiusas.

Ei selai buca negar, las relaziuns economicas dell'agricultura eran entuorn 1500 e 1520 paupras, mo per gronda part havevan ils purs sez occasionau quella miseria sociala, surtut entras il survetsch jester. Cuort suenter la fundaziun della Ligia gríscha aveva la giuventetgna entschiet a marschar en pli grondas roschas ord la tiara e dapí 1494 e 99 bandunavan mintg'onn mellis umens nossas vals, per prender survetsch tier il retg de Frontscha, ni tier gl'imperatur ni a Veniescha ni tiel

Per capir il temps dellas partidas, ei quella empau liunga survesta dils eveniments ord il temps della reforma e cunterreforma necessaria.

papa. Mistrals e geraus cusseglavan il survetsch de quel, ch'unscheva lur manutta, ed ils purs mavan empau sco l'utschleglia, suenter l'aria ni l'ocasiun che semussava, q. v. d. en mintga survetsch, che seporscheva. Il daner blut cuglienava els naven de lur praus e muvels, e returnond a casa havevan els duvrau il daner, ils praus eran malteni ed ils muvels scardali ni svani. Gl'interess per l'agricultura fava svanius, ed il pur tartignava sez sia existenza, sepresentava lu avon siu segner e plirava sur la dieschma e las taglias ed haveva el buca success, sche processava el ni duvrava smanatschas, per vegnir tier „siu dretg e sia libertad“.¹ Las relaziuns fuvan aschi pauperettas, che ils purs a Schwyz, a Maienfeld ed era en Lumnezia havevan en certs onns la primavera buca semenza per ils èrs. Tier quella decadenza dell'agricultura vegnevan lu aunc autras consequenzas dil survetsch sut las armas. Ils umens turnavan per part a casa sco smarscheners e bueders e per part era sposai e tartignai tras il vin e malsognas sexualas, e las consequenzas purtavan ils affons e la descendenza en general. Leutier piteva igl entir pievel entras il spért, che vegneva cun els ellas vals e las schliatas isonzas e pretensiuns ella veta. Il pur emprendeva de beiber e sfarlatar e sevistgeva cun caschun en seida e vali, viveva sur sias forzas financialas, e fageva responsabels auters per sia sventira; el seolveva era encunter il clerus, las claustras, ils curtisans ed encunter tuttas instituziuns, che dumandavan unfrendas de sia buorsa, e la pressa susteneva ed animava el cun forza e quei surtut dapi che Luther (1517) haveva aunc mumentau la damonda religiusa e publicau sias thesas. Aschia semishedavan las questions economicas e religiusas dalla biall'entschatta enneu. A Basilea ed a Turitg luvrava la stampa cun vehemenza. Enstagl de circa 80 brochuras avon ils onns 1517 comparan ussa 1000 ad onn, e tut vul leger. Casegliaders, perfin marcadonts de cavals, era ils biars speculants de garneci, che van a Turitg per far lur cumpras, students, che vegnan da Paris, dad Orléans e da Basel, schuldada portan ils products ella tiara ni silmeins sco novitads ils novs pertratgs. Il december 1518 tarmettan ils Bernes in librari a Basilea, che cumpra

¹ Pareglia era Hans Glenzer: Eine hüßche klag etc.

ensemien biars exemplars dellas scartiras de Luther e meina quellas a Bern.¹

Fetg vasta ei la critica, che plaيدا ord quella literatura dil temps, ed il pur applauda principalmein, cura ch'ei setracta da damondas economicas. Pur e schuldau vulan p. e. buca unfrir daners en favur de Ruma e buca tolerar, che Ruma pregiudicheschi ils interess e dretgs dils purs a riguard la pleiv, la diocesa etc. Perquei meina il pur (Karsthans) siu flugí encunter ils curtisans, encunter las claustras, che sesprovan d'incorporar las pleivs cun tut lur intrada, ed el sevolva era encunter ils prelats ed il cau della baselgia cristiana, e da l'autra vart era encunter ils segners feudals.

Ils curtisans ein era ella Rezia malvesi e cun els s'occupescha denter auter igl emprem dils artichels de Glion de 1524. Dapi il pontificat de papa Gion ils XXII (1516/34) fuvà il diember dils imploiai ad Avignon ed a Ruma carschius considerablamein, e la curia duvrava daners per quei intent, era per auters sco per gl'art, la representanza e pompa, usitada generalmein el temps della renaschientscha. Quels daners encurevan ils papas d'acquistar, pretendend il dretg sin pervendas e benefecis. Havend il papa en maun ina tala pussonza, sche sesprovavan biars de vegnir en siu survetsch ni en quel d'in prelat a Ruma e cheutras puder tier leu il dretg sin ina ni pliras pervendas e benefecis ella patria ni era en in'autra tiara; pertgei sin quella moda pagava ins a Ruma il survetsch dils imploiai, dal gardist tochen tier il scarvon e cuschinier. Quels favorits della curia romana u curtisans fuvan sez savens buca spirituals, tschentavan sin lur pervendas acquistadas in vicari e davan a quel mo ton, sco el haveva basegns de viver paupramein. Ils parochians havevan de dir nuot e sesentevan blessai en lur interess economic ed en lur sentiment nazional, che vuleva buca tolerar, che Ruma disponi sur els e lur pleivs en favur de singuls e cunzun, cura che quels fuvan jasters e se-presentavan cavalcont cun garmischia, beinduras aunc vestgi empau scandalus ed accompignai de lur pitauna. La dieta federala a Lucern ha ils 8 de fevrer 1520 smanatschau de better

¹ Zwingliana III, 98.

ils curtisans el lag, ed a Glaruna havevan ils menaders cuort avon rugau Pucci, il representant dil papa, de far ina fin als curtisans e ded impedir ils gardists papals ded acquistar pleivs a Ruma. Ellas brochuras¹ de quei temps ein quellas pretenziuns contenidas cun viva pissiun, ed ord ils artedhels de Glion de 1524 tuna ei: a mintga pleiv siu plevon, pagaus vengonza-mein, mo era habels de pastorar. Ils artedhels de Glion, preparai gia 1523 e concludi 1524, vulan eleminar ils curtisans e dar al pauper plevon sia existenza ed independenza, ed en quei giavisch stattan pur e plevon ensemen viers ils curtisans, prelats ed era aristocrats; pertgei sper ils gardists ein era ils menaders politics favori a Ruma, essend d'els sustegnan beinduras la politica papala e furneschan lu truppa, aschia ils de Marmels e denter auters era Gelli de Mont a Vella.

La critica s'occupava era dallas pleivs, che fuvan vegnidas sut las claustras. Las relaziuns denter pur e la claustra ein buca savens stadas edificontas, silmeins en Surselva. Il pur combatteva la claustra sco siu creditur e segner, ed ultra de quei svegliava la beinstonza della claustra era beinduras scuidonza. Mustér possedeve entuorn 1506 ina grondiusa facultad en uauls, alps e pastiras en Medel e Tujetsch ed a Mustér, leutier funs a Trun

---

¹ Sur la damonda dils curtisans resdan denter auter: Haller: Papsttum und Kirchenreform I, p. 96; Boehme: Friedrich Reifers Reformation K. Sigmunds, pag. 162; Werner, Heinrich: Der niedere Klerus am Ausgang des Mittelalters (Deutsche Geschichtsblätter VIII, 201); Pastor: Geschichte der Päpste, IV vol., I. part., pag. 200; Hefele: Über die Lage des Klerus, besonders der Pfarrgeistlichkeit im Mittelalter (Theol. Quartalzeitschrift 50, pag. 86); Schade Oskar: Satiren und Pasquille aus der Reformationszeit III, pag. 60 . . . darumb so laufen si gen Rom als jeucht si der tüfel, da triben si allen beschiß und alafanz, daß si vil pfründen erlangen . . . . ., pag. 61: item se betriegen iren verweser: der hat die Arbeit und si den lon . . . , pag. 64: da wöllen si die besten pferd riten, die schönsten frouwen haben und beschlafen, die besten schlecht und was guts vor der hellen ist, fressen und süßen. Si rasseln und spielen wie die hippenbuoben, si tragen guldin kettin an den helsen, seiden und damast ist ir gewant, wammes und hosen vornen hargegen der scham wie die Riffianer . . . . . hippenbuoben, giuvens che vendan raubas de pasta per las taviarnas entuorn e giogan e scandaliseschan cun bucca nauscha. Riffianer, ei nies ruffinaw. ruffian hurenjäger, lotterbub, ruffiano en italian, ruffien en franzos.

Sin relaziuns della moda sefundescha bein era igl artedhel 13 de 1524. En ils artedhels de 1526 ei buca pli raschieni dalla veta morala dil clerus,

e Rueun ed en val Blegno, casas a Glion e Cuera, in muvel de 45 vaccas, 200 nuorsas, 60 pors, biestga schetga ed in nuegl cavals de sauma, quater cavals de sialla, quater bos, dasperas ina gronda intrada dalla pesca el lag de Laus ed el Rhein, ed in ni dus catschadurs cun 8 tgauns furnevan tochen 60 camutschs, 4—5 uors ed autras selvaschinas en grond diember.¹ Quella beinstonza haveva la claustra d'engraziar ad ina buna economia, als dretgs feudals, da l'autra vart era allas impurtontas intradas ord las pleivs sursilvanas. Sco autras claustras, surtut en las contradas renanas della Germania² ed en Svizzeria, havevan era ils avats de Mustér, Churwalden e de Faveras e s. Glieci sesprovau ded obtener a Ruma l'incorporaziun dellas pleivs en lur contuorn. E la claustra de Mustér fuva gia il temps miez vegnida en possess della collatura en ina gronda part dellas pleivs sursilvanas, e 1490 haveva il papa Innocenz ils VIII affirmau quella per Mustér, Breil cun las caplanias de s. Zievi e Schlans, Tujetsch encunter ina taxa de 35 renschs d'aur; 1491 eran Sumvitg, Valendau, Falera, Ruschein e Domat danovamein vegni incorporai alla claustra. La claustra occupava quellas pleivs cun consentiment digl uestg, tschentava il pli in pader claustral e quel gudeva la pleiv e pagava ordlunder alla claustra ina summa p. e. a Breil 25 renschs annualmein, e surdequei mava

pertgei il plevon ei lu conatur della lescha ed ha gia priu partida dad ina vart u da l'autra.

Schade I, 7, „Der Curtisan und Pfründenfresser“ :

Zuvor der pfründenfresser schar :
 Die möcht kein man erzelen gar,
 Die stet und dörfer seint ir vol,
 Alle lant, das sieht man leider wol.
 Vor der Gewalt und bueberei
 Kein pfat oder stiftung mag bleiben frei.
 Sie wellens mit Gewalt als han
 Und treuen bei des papstes ban
 Daß nieman leg dawider sich.

1521 compara era: Von dem Pfründmarkt der Curtifanen und Tempelknechten, Schade, III, pag. 68.

¹ Cahannes, I. Das Kloster Disentis etc., p. 29.

² Deutsche Geschichtsblätter VIII, 206 ff. e Boehme, Reform K. Sigmunds, p. 164: Ja auch klöster und stifter stellen jetzt den Kirchen nach und kaufen sie oder lassen sie sich inkorporieren.

sia jerta alla claustra.¹ Cheutras ha la Surselva pitiu meins dals curtisans, mo per il pur e per il plevon fuva era quella fuorma de preveder las pleivs buca cuntenteivla. Il pur veseva avon el in pauper plevon, d'el stueva sustener cun victualias, l'intrada della pleiv smasada tras igl avat e quei che quel pagava ordlunder a Ruma, ed el sez fuss bugen staus patrun de disponer sur ils beins della pleiv e de pladir sez siu plevon. E muncava la capacita' al plevon ni fuva la pleiv liung temps buca pastorada, sche augmentava quei la malaveglia viers l'abbazia. Con lunsch ils plevons s'accordavan cun ils purs, ei bein grev de vuler giudicar.² Las reproschas d'ina veta decadenta ella claustra de Mustér, sco quei regeva en auters loghens, plaidan negins documents dil temps.³ L'aversiun encunter la veta claustrala pudeva denton esser cultivada dad auters loghens enneu entras brochuras ed il plidar dil temps. Fetg baul semuossa la Cadi prompta de sminuir la pussonza ed influenza dell'abbazia. Il magistrat della Cadi pretendia gia 1512 tier l'elecziun dil niev

¹ L'intrada totala d'ina pleiv representava ca. la valeta de 50 renschs.

² La conspiraziun dil plevon Pieder Brüg a Breil 1475 ha forsa era auters motifs. 1518 sesepara Schlans da Breil e daventa pleiv, quei cun consentiment. 1524 refusescha Breil la dieschma e tuttas prestaziuns alla claustra. Fuva quei il spert dil plevon e reformatur Pieder Brun e dil temps?

³ Sur la veta morala dils plevons ei grev de plidar. Els eran cert nuot auter che affons de lur tschentaner. Ord il temps della cunterreforma crodan grevas reproschas, surtut pervia della letg illegitima en casa pervenda. Ei gl'ei ver, ils plevons de quei temps vivevan generalmein en letg buca legitimada tras la baselgia. Il pievel tolerava quei sco in dretg d'isonza, denter auter era muort la cardientscha populara, d'il cristifideivel sappi buca retscheiver tuts sacraments, il plevon perquei era buca quel della letg. — Era tier il cumin um risguardava ins ina letg sco fundada, sch'ils conjugals havevan fundau ensemen in tenercasa; avon gl'altar passavan els pli tard (u mai) per confirmar lur letg (I. Bluntzli, Staats- und Rechtsgechichte der Stadt und Landschaft Zürich, III, 21, 433 ff). La baselgia tolerava quella letg (concupinatus perpetuus), mo disapprobava ella (Weßer e Welte, Kirchenlexikon III, 840). Aschia haveva la letg dil plevon bein pauc aparti per siu temps. Aunc Cysat plaيدا per el 17avel tschentaner dil concubinatus e di: „wöllichs ganz gemein und by yme schier ungeschücht und für kein sünd geacht“ (Archiv für Schweiz. Reformationsgeschichte II, 5). La tradiziun resda, d'egl uestgiu de Constanza naschevien mintg'onni en casa pervenda 1500 affons. Ils plevons pagavan agl uestg ina taxa de dispensa de 4 renschs d'aur. Las reproschas els artichels de Glion de 1524 serefereschon bein buca sin quellas relaziuns, plitost sil beiber, giugar e vestgir.

avat Andreas de Falera e lu 1517 dalla claustra taglia ni pustretg, sco ella pagava a Glion e Cuera, igl avat deigi ni vender ni cumprar beins senza cussegl' dil magistrat e retscheiver negins novìzs senza consentiment dil magistrat e dil prior e convent, e da quels deigi era l'elecziun dil tschalerer depender. Quels pertratgs, surtut a riguard ils novìzs ein in clar mussament, co il spért dil temps fuva penetraus en Surselva. Principalmein per la Cadi stueva il magistrat en sias pretensiuns bein patertgar vid las consequenzas de talas stipulaziuns. Vuleva el tolerar mo indigens sco novìzs e cheutras preservar las pleivs dad jasters, sche s'accordava quella tendenza nazionala culs giavischs en outras contradas; vuleva el schar murir ora la claustra, sche fuva quei pertratg era buca novs.¹ Il cauderschader Gion Janik fuva strusch aschi radicals, quei di la sentenza dils 20 d'avrel 1517. Il conclus dellas treis Ligias de 1521 affirma ni corrispunda al patertgar de 1517 ella Cadi; el fa aunc in pass anavon, correspondent als progress dil moviment dil temps, che regeva en Svizzeria: las claustras deigien retscheiver negins novìzs pli, las pleivs vegnir occupadas dad indigens, ils plevons esser pagai vengonzamein. Allas vischnaucas vegn dau il dretg ded eleger ni dismetter il plevon. Dasperas stat ei tenor quels artechels liber de pagar ils tscheins dils anniversaris, de messas perpetnas; las grevezias feudalas (Erblehenzins), la dieschma san ins cumprar liber, e finalmein di gia cheu in artechel: Il clerus (avat ed uestg) pon tschentar negins imploiai ni officials (mistrals, derschaders, geraus etc.)² Talas pretensiuns correspundan lu al far

¹ Decurtins C.: Die Disentijer Kloster-Chronik des Abtes Jakob Bundi, p. 37. Ina broschura svizzeria de 1521/22: ich kann nit vil neues erdenken etc., Schade I, p. 13 di sur quella damonda:

Die jungen sollen die kuttien abziehen	in Gotes dienst ir zeit vertreiben
und weit von dem kloster fliehen,	biß daß sich endet ir leben,
sollent sich neren mit ir hand arbeit,	ir guot den armen leuten geben;
wie Got der vater hat geseit.	das wär den armen leuten fuog.
die alten sol man lassen bleiben,	es wären dannoch pfaffen gnuog.

² Hilty, Jahrbuch XVII, p. 740: In onn pli tard battan la Cadi e la Ligia grischa a Bern e Paris per ils interess digl avat de Mustér, v. d. per ina pensiun, ch'el haveva giu pli baul da Milaun e che la Frontscha, sco nova possessura, haveva buca pagau pli. Ils interess digl avat ein era quels dil cumin (Eidg. Abschiede IV, la pag. 44 e III, 2, pag. 656). Erblehenzins vul dir il

e patertgar dil pievel grischun e svizzer en general e daventan silsuenter il fundament della reforma en certs graus politics ed economics.¹ Aschia preparan ils moviments e la critica els onns entochen 1521 e 1522 il combat. Las difficultads cul papa a riguard il survetsch militar, il proceder de Luther e sia gronda adherenza en Germania, las scartiras de Luther, derasadas da Basel anora denter il pievel en ina stimulaziun fetg receptiva, e finalmein igl operar de Zwingli e sia gronda influenza el Grischun, quei meina lu els onns 1523 tochen 1526 tier la decisiun.

Zwingli haveva dapi 1519 representau il niev spért e la critica dellas instituziuns ecclesiasticas dil temps.² El declara denton aunc 1522, el vegli buca d'ils adherents dil papa prendien el per in adherent de Luther. Baul ha Zwingli el Grischun relaziuns politics e personalas. Salandronius (Salzmann) correspunda dalla claustra de s. Glieci a Cuera anora dapi 1517 cun el, e ses confrars Hartmann e Cajacob daventan cun el ferm adherents dil niev moviment e bandunan la claustra. Salandronius ha gia 1522 priu comiau dil convent ed operescha el marcau per ils pertratgs de Zwingli e Vadian. Era gl'avat Schlegel ei aunc 1521 inclinaus per la midada, e Salzmann pretendia 1521, el temps dils emprems artechels dellas Ligias, ch'il pievel retic hagi in ferm desideri suenter nova veta religiusa.³

tscheins, che in favoriu u possessur pagava annualmein a siu segner per in benefeci u feudum (Castelmur: A. v. Conradin von Marmels und seine Zeit, p. 47).

¹ „Von dem Pfründmarkt der Curtifanen und Tempelherren 1521“ cuntegn era las pretensiuns: a mintga pleiv siu plevon, in bien spiritual, lu catschar ils curtisans ord la tiara, eleger ils plevons tras la vischnaunca etc. Sur las messas de morts, ils anniversaris entscheiva la critica era baul entras Pamphilius Gengenbach (der Totenfresser) a Basel 1521 e Nicolaus Manuel a Bern 1522; ella Ligia grischha, surtut en Lumnezia pli tard, mo ils artechels de 1521 laian la libertad de pagar (ni refusar) ils anniversaris.

² Il mars 1529 defenda Zwingli Froschauer, che vul buca observar ils camonds de gígina, la stad 1522 s'unescha el cun Anna Reinhard, il schaner 1523 suonda gia la disputaziun a Turitg, ed igl october 1523 la secunda disputaziun, ils 26 de fenadur affirma Zwingli sia lètg publicamein, e Pastgas 1525 suonda la midada dil cultus.

³ Quei era cert verdad; era numerusas lavurs artisticas, sco altars, novas baselgias, picturas ord la fin dil 15avel e l'entschatta dil 16avel tschentaner laien supponer in tal spért.

Il plevon Möhr a Cuera survegn da Vadian ina brev de Luther de leger e tracta ella sco ina reliquia. Era Martin Seger a Maienfeld, il condottieri grischun, admira Luther ed Erasmus de Rotterdam a Basilea; el stat 1521 en correspondenza cun Zwingli e cugl avat de Favèras, ed el bogn de Favèras s'entaupa Zwingli era cul plevon G. Swidegger de Cazas. Aschia eis ei capeivel, che val s. Pieder e Valendau (1523) vegnan aschi baul numnai sco adherents de Zwingli e ch'ins dumbra 1525 e 26 gia 40 plevons sco amitgs dil niev moviment u della reforma. Els representan las novas tendenzas, il cultus della baselgia romana ei aunc en general buca midaus. A Cuera en relaziuns cun Salandronius e cun Zwingli a Turitg lavura Utz Eckstein (1526) vid sias publicaziuns surtut in „giuc“ (Spiel), che dovei representar il moviment della reforma el Grischun.¹

Ellas valladas reticas haveva era la politica dil temps preparau bunas vias alla reforma, surtut il combat denter la partida franzosa e la partida papala. Zwingli fuva ils 11 de december 1518 vegnius elegius a Turitg sco partisan papal; el retergeva ina pensiun da Ruma. El haveva denton entschiet a perdegar el senn della reforma, sereferend mo sin la sontga Scartira, ils evangelis e las epistlas e midond la liturgia. Il representant dil papa (Pucci) viveva a Turitg, mo veseva aunc negin prighel per Ruma, e Turitg fuva aunc adina alla testa della partida papala. Leo ils X, en quels dis papa, banduna lu il retg de Frontscha, essend che quel vul buca gidar el tier igl acquist de Parma, Piacenza e Ferrara, ed il papa sefida ferm dals amitgs en Svizzeria e vul gudignar ils numnai marcaus tras els. Il matg 1521 cloma il papa la truppa svizzeria; il retg de Frontscha siara medemamein in'allianza e vul era truppa, ed ell'Italia stattan las truppas silsunter ina visavi a l'otra, promptas per il combat: Uri, Schwyz, Subsilvania, Glaruna, Turitg ed ils Grischuns per part cul papa a Parma, mo els refuseschan lu per gronda part il combat encunter ils lur en survetsch franzos

¹ Tgei Grischuns fuvan stai scolars de Rhenan a Paris e Basilea ei buca d'eruir. Las relaziuns dils Grischuns cun Hofmeister, che compara a Glion silla disputaziun dil schaner 1526, ein pusseivlamein fundadas pli baul e mantenidas dal temps, che Hofmeister era a Turitg (1520) ed a Lucern (1522). Sia brochura „Eine treuwe Ermanung“ compara 1523.

e tuornan tochen 3000 a casa. Mo quei dat gronda dispeta e nauschadad a casa, surtut da part dils Bernes encunter ils papals e quei tonpli che Lautrec, il menader franzos, damonda nova truppa e survegn era 4000 umens, perfin ord Uri.¹ Il nunci lavura igl uost 1521 a Turitg ed en ils auters cantuns papals, e cardinal Schiner gida era a combatter Zwingli, che vul ussa buca ira quellas vías.² Il nunci paga il dubel sold e 100—500 renschis per officiers, ed il settember 1521 marschan ils papals sut ils adversaris de Zwingli a Cuera, Glaruna sut Fridolin Böldi, ed ils Grischuns serimnan en grondas roschas sut Martin Seger de Maienfeld. Ina deputaziun della dieta federala suonda allas truppas a Cuera e scamonda ad ellas de passar sin territori franzos (Milaun), e lu marscha la truppa, 12,000 umens, cun Schiner a Morbegno e sur cuolm a Bergamo, cartend de vegnir a Parma e de s'unir leu culs compatriots en survetsch papal. Mo ei vegnan menai tut autras vías. Veniescha scamonda de traversar siu territori. Ils officiers de Lautrec vegnan da Milaun ed emprovan ded unscher ils papals (vom Stein e capitani Berger de Turitg). Ils papals vegnan menai viers Milaun e s'entaupen culs franzos. Il combat carschenta la pissiun, e Schiner drova,

¹ Il zercladur 1521, cura che Turitg e ses partisans sepreparavan de marschar cun Schiner ell'Italia e Martin Seger cun els, tractava la Ligia grischa a Bern culs Franzos. Ella dumandava treis vischinadis sper il lag de Como (tre pievi) e quei vuleva la Frontscha buca conceder sin quen de Milaun. Mo ella ha concediu aunc 1000 francs pensiun tier ils 2000 de pli baul, in agien capitani ord la Ligia per la truppa e leutier empermess de recumandar al retg las pretensiuns digl avat de Mustér sin sia veglia pensiun de Milaun. Sin quei fundament ha *la Ligia grischa serrau persula contract cun la Frontscha l'entschatta de fenadur 1521*. Quella posiziun encunter Turitg ed ils priedis de Zwingli encunter il survetsch jester ed encunter la Frontscha han stimulau ils biars Sursilvans encunter Zwingli, ses adherents e la reforma. Ultra de quei mavan Glaruna ed Uri e Schwyz era cun els ed animavan de star da lunsch de Turitg. E gl'avat Andreas de Falera haveva capiu de menar la barca tras las undas e sereconciliar cun las ideas dil temps, surtut de mantener gl'interess per l'existenza della claustra per la Cadi. Quei ein raschuns principalas, che la Cadi e la Lumnezia han buca fatg il davos pass tier la midada dil cultus, malgrad che la critica haveva regiu fermamein tier els. (Eidg. Abschiede IV, la pag. 35 e 44).

² El di: ils cardinals portan cun buna raschun manti e capiala cotschna, scrolan els ella, sche crodan ordlunder ducats e stroclan ei ella, sche cuora il saun de tiu feigl, frar e bien amitg ordlunder.

sco el haveva adina giú l'intenziun, la truppa per catschar ils Franzos ord il ducat de Milaun, ferton ch'ìls Svizzers bandunan pli e pli Lautrec e van a casa. Ussa vegn Francesco Sforza en possess dil ducat, e biars han il sentiment de haver priu vendetga per las sperditas de Marignano. Era Parma croda en mauns papals, mo il temps semida; il papa Leo ils X miera il december 1521. Las truppas papalas vegnan era a casa. Ad Altdorf arrivavan ellas cuort suenter quellas ord survetsch franzos a casa, e la pissiun ei dad omisduas varts terribla, ins ei sin batter; il plevon va dabot en baselgia per la monstranza e sparta las parts cul Sontgissim. — Pertut sedi ei ussa: Schiner e Filonardi, ils representants dil papa, han purtau la discordia e la sventira; il papa resta aunc debiturs, e per il pagament ha ei dau ina greva dispeta, che ha schendrau bia pissiun encunter il papa e favoriu il moviment della reforma durant ils onns 1522 e 1523.¹ Turitg ed auters confederai pretendevan la paga per quater meins, mo els fuvan vegni cumandai a casa il di avon ch'il quart meins de survetsch entscheivi (ils 23 de dec. 1521), fuvan marschai a casa ils 29 de december ed havevan retschiert mintgin in ducat sco spiendi de viadi. Suenter il contract cul papa havessan els giú da bien il sold tochen ils 8 de schaner 1522, il di ch'els eran arrivai a casa. Els pretendevan la paga tochen ils 23 de schaner; ed en connecziun cul moviment dil temps demussavan els gronda malaveglia encunter il papa e propagavan quella era ella tiara. Durant las tractativas ei era il successur de Leo ils X, il papa Hadrian ils VI, morts il settember 1523, ed il niev papa, Clemens ils VII, ha il december 1523 empruau de tractar cun Turitg, mo buca concediu tut las pretensiuns e pér ussa, en ina brev dils 10 de mars 1524 animau Turitg de combatter e supprimer la reforma. La schuldada fuva aunc buca vegnida pagada, era buca la summa gia sbursada dal papa, e la stimulaziun viers Ruma ed il papa fuva a Turitg ed era el Grischun cheutras vegnida mendra e mendra. A Turitg fuva denton la reforma exequida, e Clemens ils VII ha lu memia tard il december 1524 voliu renconuscher tut las pretensiuns de Turitg, sche quei liug sesuttametti al papa. — Las Ligias reticas

¹ Durrer Robert: Die Schweizergarde in Rom, I, 331.

han aunc onns ora fatg endamen in dabien tiel papa egl importo de 5000 ducats, e quella dispeta ha era promoviu la reforma ellas Ligias.¹ En quels dis digl onn 1523 ein ils artechels de Glion vegnì preparai e redigi e lu 1524 acceptai. —

Ei sto vegnir accentuau, che quels artechels de 1524 e quels digl onn 1526 hagian de far pauc ni nuot in cun l'auter. La derivonza, il fundament, il spért ed igl intent ein totalmein differents. Ils artechels de 1524 reflectan la critica dils onns vargai (ils curtisans, la collatura, la veta ed il vestgìr dil curtisan u dil spiritual, las tendenzas dellas pleivs, la questiun dils anniversaris, la giudicatura ecclesiastica). Ils artechels vulan cuntentar ils biars giavischs e remediar tuts abus, dals quals il temps plaيدا, mo quei *tut sin fundament della veglia baselgia romana*. Els plaidan dal plevon, uestg e dalla pleiv, da lur dretgs ed obligaziuns e renconuschan lur existenza ella fuorma, sco ei resdan. Igl εμπrem e secund artechel van encunter ils curtisans e la collatura e mettan il dretg ded eleger il plevon en mauns della pleiv. Il tierz obliga il plevon, d'assister al moribund, ed il quart resalva il dretg ded artar il plevon a sia parentela. Ils suondonts prefereschian la giudicatura civila alla ecclesiastica e mettan tiarms allas taxas dils officials digl uestg per breigias ed acts sco visetas, benedicziuns baselgia etc. Ils artechels 14, 15, 16 pon haver stimulau igl uestg ded opponer — els fuvan bein era influenzai da Cuera anora. — Igl avat de Mustér ha renconuschiu ils artechels ed approbau els ella brev dellas Ligias dils 23 de settember 1524. El saveva secuntentar, tonpli ch'il scamond de 1521 de prender novìzs fuva cheu buca repetius.

Cuort suenter, ils 27 de schaner 1525, ha era la dieta federala discussionau in project d'in „concordat sur la cardientscha“, semigliants als artechels de Glion digl avrel 1524. Era cheu vuleva ins remediar; il clerus dueva sesuttametter allas autoritads civilas, la confessiun catolica restar intacta. Ils cantuns catolics fuvan conform al spért dil temps prompts de dar leutier lur consentiment. Bern secuntentava buca dil project e vuleva tractar

¹ La broschura de Martin Seger „Die Göttliche Mühle“ ei già concepida avon la campagna, egl onn 1521 (Schade I, 18). Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, pretenda che Seger seigi scribent d'in opus „Ein kurz gedicht etc.“ compariu già 1520.

sur la messa, il coelibat ed autras damondas, che pertuccavan la confessiun e disciplina ecclesiastica, e las parts ein sespartidas.¹ Pli e pli mavan era las Ligias en duas parts adversarias, ina che teneva vid il vegl fundament, surtut el cultus e la disciplina (ils de messa), ed in'otra pli radicala, che mava sut influenza dils reformaturs tier la formaziun d'in atgna confessiun e baselgia tenor lur perschasiun (ils de priedi). Quella secunda part ha els onns 1525 e 1526 operau cun grond anim, e siu prem success de muntada ein ils artchels de Glion de 1526.

Ils eveniments dils onns 1525 e 26 han ellas Ligias buca lubiu in'aschi sperta e radicala midada sco a Turitg, e leutier era il pievel empau meins interessaus per la caussa e pli plauns en sias decisiuns. —

Cuera, Maienfeld e Fläsch fuvan daventai il centrum dellas tendenzas reformatricas. Comander, il scolar de Zwingli, fuva la fin digl onn 1523 vegnius clamaus a Cuera, per promover las novas vias, e Salandronius, Möhr, Utz Eckstein ed auters favorisavan sia gronda activitad, ferton che Gion Blasius operava el medem senn a Malans. Mo dagl uestg e ses adherents anora mava ussa ina ferma opposiziun, che taccava surtut Zwingli.² E quel seschava buca stermentar. Gia il schaner 1525 ha el admoniu las Ligias de buca dar suatientscha als adversaris e de sustener Comander. Las parts eran ussa spartidas, e las relaziuns ellas Ligias secomplicavan pli e pli. La primavera 1525 arrivavan aunc da Turitg a Cuera ils anabaptists, igl Andriu Castelberger, il ziep, e cuort suenter igl anteriur pader claustral a s. Glieci, Gieri Cajacob de Bonaduz.³ Els fan en uniun cun auters

¹ La dieta a Beckenried dils 8 d'avrel 1524 scriva a Bern de dismetter „irrigte verkerte leer in allen unfern (ge)bieten und oberkeiten uszerüten, ze weren, ze strafen und niderzetrucken . . .“ (E. A. IV, 1a, pag. 411).

² Send[schreiben] an Gemeine Drei Bünde dils 4 de schaner 1525. Zwingli pretenda, el vegni numnaus ellas Ligias „ehrlofer Bube, Keßer und Schelm“, pia attaccas da ses adversaris.

³ Castelberger, oriunds da Cuera ni da Castrisch, fuva librari a Turitg e haveva pli baul furniu a Zwingli ils cudischs; el teneva dasperas scola ed instrueva en senn dils anabaptists encunter la dieschma, encunter l'uiara e survetsch jester etc. Turitg ha bandischau el ord il marcau 1525. Cajacob fuva staus en claustra a Cuera e silsuenter marschhaus a Turitg, leu vegnius en perschun per sias ideas e 1525 mitschhaus ord fermonza e vegnius a Cuera.

ina vehemementa propaganda per lur secta, e Comander ha aunc de batter cun quella. En medem temps (1525) seragheglia ei pertut ellas Ligias. Ord ils vitgs entuorn Cuera arrivan in di de stad (1525) roschas de pievel a Cuera, attaccan denter auter era igl uestg titular Speiser sin via e bastunan el, ed il capetel transporta ils scazis digl uestgiu ord la tiara. Era en Surselva, p. e. a Laax, dat ei semiglions disturbis e manifestaziuns per la reforma.¹ Ilg uestg Ziegler era gia avon fugius a Fürstenberg. Per part stavan quels viriveris interns en connecziun culs eveniments digl exteriur. All'entschatta digl onn 1525 aveva Gian Giacomo de Medici, in partisan digl imperatur, dal casti de Musso anora sper il lag de Como surpriu Clavenna e fuva penetraus ella Valtina. Ils umens grischuns (4000) stavan sut Dietegen de Salis en survetsch dil retg de Frontscha el camp de Pavia. Il guvernatur dellas tiaras subditas, Gion de Travers, ha bess las truppas dil castellan ord la tiara subdita, mo buca pudiu reconquistar Clavenna.² Las Ligias ein seviultas tier igl imperatur, schegie ch'ellas combattevan el en survetsch franzos a Pavia, e quel ha pretendiu, che las truppas grischunas bandunien immediat Pavia, e sin quei fundament ha el intermediu in armisteci per quater meins. Las truppas grischunas han l'entschatta de fevrer bandunau Pavia, ed ils 24 de fevrer 1525 ein ils franzos vegni terrai leu. — A casa ha quella glied augmentau ils viriveris, e denter auter era anflau temps ded ir' a perdanonza³ e politisar. Per tractar sur la pasch definitiva cul

Suenter disturbis a Fläsch han las Ligias ordinau ina dertgira encounter ils anabaptists il fevrer 1526.

¹ Tuor Dr. P.: Treis process dal temps della reformaziun, Ischi VIII, 112 e. c. Mayer J. G.: Geschichte des Bistums Chur, II, 47. Camenisch E.: Bündnerische Reformationsgeschichte, pag. 271, 275, 282, 306.

² Gianzun Dr. R. A.: Il Medeghin. Annalas XXX, pag. 1—59.

³ En medem temps eran ils purs a Turitg ed en Suevia e Tirol serevoltai, refusavan denter auter la dieschma e sereferevan silla reforma, gest sco nos purs ellas vischnauncas sursilvanas sils artedhels de Glion. Era en Surselva fuva la rueida tonpli ferma, essend ils umens turnai ord il survetsch franzos, glied lischenta. — En quels dis croda la viseta dils Sursilvans vi Glaruna. — Cun Glaruna haveva la Ligia grischa 1400 serrau in'allianza e 1407 renovau quella ed era serrau quella cun Uri, e 1497 han lu la Ligia grischa e quella della casa de Diu serrau l'allianza cun tuts (siat) Confederai (priu ora Bern). Cun Glaruna fuva la Ligia grischa unida tras la via dil Veptga da Glaruna-Pigniu-

Medeghin ein quater deputai grischuns viagiai a Milaun tier il duca. Denter quels fuvan Gion de Travers e Martin de Cabalzar de Degien ord Lumnezia. Sin lur viadi han els era visitau il castellan de Musso. A Milaun ha il duca schau dumandar els, schebein els seigien incumbensai de prolungir igl armisteci, ed essend quei buc'il cass, han els stuiu turnar a casa. Cabalzar ei vegnius la via de siu temps sur Mesauc e Val a Degien, Gion de Travers ed auters ein navigai sul lag de Como ed ein daventai perschuniers dil Medeghin.¹ Sinquei han ils Confederai priu lur partida e tarmess ina condeputaziun (consistenta ord Heinrich Fleckenstein de Lucern e Gilg Richmuth de Schwyz, dus capoadversaris della reforma, cun ils Grischuns cauderschader Jenny de Sursaissa, Gion Mohr, castellan a Fürstenburg e Lienhard

Glion-Val-Spligia-Clavenna, practicada da pedunε (schuldada) e cavalcants. 1519 ei quella alianza cun Glaruna vegnida renovada. La deputaziun Grischuna ei il venderdis avon Tschunheismas cavalcada vi a Schwanden, leu ei la brev d'alianza vegnida prelegida, ed ils Grischuns han lu retschiert il serrament dils umens de Glaruna. Silsuenter ein treis delegaziuns de Glaruna vegnidas neu sils cumins, per retscheiver il serrament dils umens grischuns. Castellan Schiesser e Fridli Bussy ein cavalcai sin nov cumins, castellan Galati e Dionisi Bussy sin tschun, e dus cumins da tschei maun dils cuolms (forsa Mesauc) han engirau a mistral Max Maad. Returnond Schiesser a Glaruna ha el raquintau, ch'ils Grischuns hagien dau gronda honor ad els ed ils de Glaruna hagien ina gronda consolaziun en lur alliai. Sin divers cumins seigien compari tonts umens sco sil cumin dil matg a Glaruna. — Ei era dal temps, ch'ins tractava sur in'alianza culla Frontscha, quei ed auters interess comunabels han bein dau l'ocasiun tier quella renovaziun dell'alianza. 1523 ein 700 umens de Glaruna, per part a pei, per part a cavagl, bein vestgi en seida e vali (der mererteil sidin wams) ira ad Uri per la perdanonza de s. Giacun. Igl onn suondont ein ils de Schwyz vegni sin la perdanonza (bein Nossadunna d'uost) a Glaruna, 1525 igl uost ei in curier arrivaus ella Ligia sura ed envidau vi a perdanonza. E 200 umens a cavagl ed a pei — naturalmein era en seida e vali — ein arrivai a Glaruna, e mistral Maad ha beneventau els curteseivlamein ella moda dil temps. Mo l'aura ei stada schliata, ei ha pluiu aschi danavon, ch'ins saveva buca ira sur via, e per bandunar la casa dil cronist Fridolin Böldi e returnar a casa, ha ins stuiu better puns. (Zeit[s]chrift für Kirchengeschichte 1907, p. 48, Chronik des Fridolin Böldi in Glarus 1488 bis 1529 von J. G. Mayer e leutier la cronica de Valentin Tschudi.) — Maad e Böldi udevan pli tard tier ils menaders catolics, ed ei selai perquei buca supponer, ch'interess della part reformada hagien menau ensemen 1525. Tut auter ein las relaziuns 1532.

¹ Ils 2 de settember 1525.

Meyer de Schiers) a Clavenna. Ils Confederai havevan condiziunau, ch'els intermediessien, sche las Ligias reticas dismettien la reforma, e da Clavenna anora han cauderschader Murezzi e ses condeputai declarau: senza eliminar la reforma detti ei negina pasch.¹ En quellas relaziuns burasclusas sevolvan igl avat Schlegel ed il vicari episcopal tier la dieta u tier il congress e portan tgisa encunter Comander e tuts ses adherents e quels che hagien purtau ils embrugls e nutreschien quels.

Comander ha dumandau, ch'ins lubeschi ad el de sedefender, ed ils representants dellas Ligias han perquei ordinau la disputaziun de Glion (schaner 1526).

Ella baselgia de s. Margreta a Glion ein ils umens dellas duas partidas seradunai. Avat Schlegel ed il vicari episcopal dad ina vart e Comander e sia adherenza da l'otra. Assessurs ord las treis Ligias duevan assister allas tractativas; da sis eran mo dus compari e tractavan cullas duas parts. Els han finalmein aviert la disputaziun en casa cumin, essend che Comander vuleva buca seconvegnir, sco il vicari giavischava, mo bein sedefender encunter la tgisa purtada avon il congress. Alla testa de sias 18 thesas pretenda Comander, mo la s. Scartira astgi formar il fundament de tutta cardientscha. Christus seigi il sulet intermediatur denter il carstgaun cartent e Diu, la messa seigi buca fundada ella sontga Scartira, ed aschia era buca il purgateri, la penetienza, il camond de gigena e finalmein tuts condaments della baselgia.² Ei suonda in liung combat; el meina tier negina decisiun.—Las Ligias han denton els meins suondonts de turschar cun il castellan de Musso, e la damonda della reforma resta pendent. Igl avat Schlegel e Murezzi Jenny de Sursaissa ed auters van a Musso ed accordeschan ina pasch, tenor la quala las Ligias duessan pagar 2000 renchs e metter en libertad ils perschuniers, ed il castellan vuleva era dar liber Gion de Travers ed ils auters. Era ils Confederai stavan il fevrer avon la dieta prompts ded intermediar la pasch, mo la condiziun principala

¹ Murezzi Jenny haveva probabel sez impediù la reforma a Sursaissa, propagada tras il plevon Gieri Marmelser, che ha suenter perdegau ad Igis.

² Sebastian Hofmeister: Akten zum Religionsgespräch in Ilanz. Las differenzas *principales* denter las duas parts vegnan buca discussionadas per sezzas, ellas ein compridas ellas pretensiuns de Comander.

fuva era ussa la fin della reforma, ed ils „babs della tiara“, rimnai a Cuera han cussegliau de buca sbittar igl agid dils Confederai e pia acceptar lur condiziun. Leutier vegnan en quei mument aunc auters grevs incaps, surtut il moviment dils anabaptists, che produceschan in greva irritaziun e novs embrugls.¹ E la dieta ha sut quellas circumstanzas l'entschatta de mars 1526 a Cuera concludiu, ellas treis Ligias deigien la messa, ils sacraments, la veneraziun de Nossadunna e dils Sogns, il batten, la penetienza vegnir manteni; dasperas deigi igl evangeli ed il plaid de Diu vegnir perdegau.² Cuort suenter quei conclus ein ils perschuniers a Musso vegni libers. Entras tut quellas difficultads haveva la causa de Comander piars empau sia impurtonza e forza; mo silla dieta dils 25 de cercladur 1526 a Glion muncava la pressiuun externa, ed ils adherents de Comander han lu tuttina giu in eminent success, schegie che Comander sez fuva pauc cuntents e lamentava, ch'igl egoismus dil pievel grischun plaidi ord ils artechels de Glion pli ferm ch'il spert divin.³ Igl emprem artechel de 1526 scamonda agl uestg, als clerichers de tschentar in'autoridad civila (ugau u guia, mistral, derschader, genau, deputau). Quei dretg va vi sils cumins. Era il dretg de collatura vegn prius allas claustras, las pleivs elegian sezzas lur plevon, las dieschmas e taglias dils subdits ellas Ligias vegnan sminuidas, ils dretgs de catscha e pesca surschai allas vischnaucas u cumins ed aschia igl uestg e las claustras restringi en lur vegls dretgs feudals. Quels conclus vegnan prî unanimamein. Dals umens dil temps, sco Martin de Cabalzar, cauderschader Murezzi Jenny de Sursaissa, Gion de Capol de Flem, che fuvan probabel presents, audan ins nuot. Sulet il mistral della Cadi, Gudegn de Lumbriser, protesta encunter igl emprem artechel, per mantener la posiziun dell'abbazia e quella dil magistrat della Cadi, acquistada viers la claustra 1517, e quella pretensiun vegn era ademplita en ina tiarza agiunta als artechels. Era igl uestg de

¹ Comander legeva aunc messa da Pastgas 1526, era tier ses adherents consisteva aunc lu la reforma mo els pertratgs exprimi els priedis e buca en la midada dil cultus; mo a Malans e Fläsch para la midada de Turitg, nua la messa fuva sistida Pastgas 1525, de haver anflau spert suatientscha.

² Camenisch E., pag. 130.

³ Comander a Vadian, ils 23 d'uost 1526.

Cuera ha protestau encunter quella lescha, quei secapeva. Igl intent de quels artechels fuvà clars. Els distruevan la posiziun digl uestg, lubevan la midada dil cultus e davan libertad al moviment della reforma.¹ Las relaziuns eran favoreivlas: cul Medeghin regeva pasch, ils anabaptists eran bandischai, Turitg haveva organisau sia baselgia.

En quei senn dils artechels de Glion han ussa las vischnaucas, animadas da lur plevons, per part acceptau la reforma, aschia Uors 1526. (Il settember 1526 legeva il plevon Cunzin aunc messa.)² Siath haveva gia ils 26 de matg (1526), senza consentiment digl uestg, separau la pleiv da Ruschein. Falera refuse-scha la dieschma alla claustra de Mustér, mo secunvegn ils 15 de fenadur 1529 e paga ina summa aversala de 650 renschs. Era Flem fa diever dils artechels de Glion ed acquista dalla claustra de Favèras la dieschma ed il dretg de collatura (ils 10 d'ust 1526) e pren lu possess dils beins de pervenda e mida silsuenter il cultus. Semigliont vul Domat buca dar pli la dieschma a Mustér. Denton interpretescha la dertgira della Ligia sura ils artechels de Glion auter, d'ils de Domat ed oblighescha els de pagar ina summa aversala de 400 renschs (23 d'avrel 1528). A Scharons ha Ulrich de Marmels giu propagau la reforma gia fetg baul, ed a Tusaun operescha Rest Hartmann de Sagogn, vivon confrar digl anabaptist Cajacob ella claustra de s. Glieci a Cuera. Omisdus havevan bandunau la claustra la fin digl onn 1524 u all'entschatta digl onn 1525 duront ils viriveris. En Schoms ed en Mesauc penetrescha la reforma els onns 1527 e 1531.

Era la Cadi ha giu in ferm adherent ella persuna ded Andriu Schmid (Fabricius), plevon a Medel. — Il pader Andriu Fabricius fuvà naschius entuorn 1480 a Belfort. Sia mumma fuvà stada de Tavau. En giuvens onns haveva el studiau a Paris, fuvà intraus en claustra ed haveva silsuenter pastorau 25 onns a Medel. Aunc 1521 eis el leu sin pervenda. El ei sescaldaus per la reforma ed ha entuorn 1525 bandunau Medel e l'abbazia de Mustér. Il schaner 1526 compara el silla disputaziun a Glion e dapi 1527 sco plevon a Tavau. 1537 vegn el sco romontsch clamaus cun

¹ Salzmann a Vadian, brevs dils 13 de mars ed 1 avrel 1526.

² Il cumin d'Uors metta mistral (1527) e derschaders e geraus, senza respectar il dretg digl avat. Decurtins: Nicolaus Maissen, pag. 38.

Pieder Brun de Glion a Sūs tier la disputaziun encunter il menader dils catolics, Pieder Bard Petronius, plevon a Zuoz, e 1549 assista el alla disputaziun de Clavenna. El ei morts a Tavau 1552.¹ Igl onn 1528 vegn lu Martin Winkler elegius avat; el defenda ils interess della claustra, mo suenter otg onns s'accordescha el cul magistrat (mistral Cundrau Lombriser), banduna la claustra cun aunc dus auters paders e va a Glion e fa il pur e tegn scola. Pader Piscator (Fischer) viva a Trin sco predicatur, e sur pader Donatus ei nuot enconuschent.² Il magistrat e pievel della Cadi ed en Lumnezia opponeva ussa pli e pli als pertratgs della reforma, ed ils vischins d'Ursera ed els cantuns catolics stimulan els de star tier la veglia cardientscha. Ils V cantuns (Uri, Schwyz, Subsivania, Zug e Lucern) havevan 1529 declarau, els hagian piars tut plascher e tutta carezia visavi als „nuncartents“ Grischuns ed els vegnien ad ademplir neginas obligaziuns d'alliaia, aschi ditg che la heresia seigi buca svanida.

Treis onns pli tard (1529) stavan ils cantuns catolics en armas a Kappel visavi als reformai de Turitg. Quei marcau haveva serrau il transit de rauba viers ils catolics ed animau las Ligias reficas de fomentar Uri. La Cadi dava buca suatientscha a quei

¹ Tenor la Synopsis e la Cuorta memoria havess el bandunau la claustra per 1536, e quei para ina errur, pertgei cura Campell entscheiva a scriver sia „Descriptio“ 1569/70, di el: avon 42 onns seigi tier in cert eveniment in cudisch de documents (Codex membranaceus pervetustus) vegnius giudamaun ord claustra. Ils 6 de december 1552 scrivon Comander e Gallicius a Bullinger a Turitg: Tavau damondi in niev plevon, essend Fabricius morts „Ir pfarrer ist vor dryen wuchen von diesem zyt gescheiden mit großem leid seiner kildhen und unfer aller; dann er gar ein redlicher man was, der me dann vor (!) dryßig jaren har gar wol und flyßig im evangelio gearbeitet hat; ist ob 70 jaren alt gsin. Quellen zur Schweizergeschichte XXIII, 273; leutier Quellen z. Schweizergeschichte VII, 17; VIII, 85, 345; IX, Einl. LIX, Cahannes p. 5 e 55; Decurtins, Avat Bundi, pag. 17; Davoser Blätter 1900, Nr. 49 e Camenisch, E. Bündnerische Reformationsgeschichte, p. 217. Ils cudischs della pleiv de Seewis dian, Fabricius seigi vegnius 1525 a Tavau, ed essend en quei temps era ils paders de s. Glieci a Cuera passai ord claustra, para ei pusseivel, che quei seigi daventau el medem temps. 1526 numna Hofmeister el sco plevon de Tavau. La Synopsis numna el Gion, era quei para in sbagl de quei cronist, che resda per suenter 1700 dallas caussas.

² La Synopsis raquenta, Martin Winkler seigi sependius vid ina femna, ed ils parents de quella hagian sforzau igl avat de maridar ella. Quella raquentaziun sveglia dubis. Per el temps della cunterreforma va il combat pli

giavisch e furneva suenter forzas il paun als ded Uri. Mistral Aebli de Glaruna, sez reformau, vuleva pasch, e per intermediar quella cun pli gronda forza, ha el clamau en agid sco mediatur umens de tuts alliaí, en tut ein 40 umens comparí; ord las Ligias reticas vegnan numnai: mistral Gudegn Lumbriser, cauderschader Murezzi Henny de Sursaissa, Thomann Castelberger, Pieder Wolf, Martin Seger a Trin e vicari Simon Arnold. Els han gidau a tractar la pasch preliminar, e Murezzi Henny, bein il pli impurtont de quels umens ord la Ligia gríscha, ei aunc ius a Baden a tractar ils davos artichels de pasch. La fin de settember 1529 eis el sin siu viadi a casa vegnius tochen a Flums (Gräplang) sil casti tier igl avat de s. Gagl, e leu ha el dau rapport sur las tractativas. Cun quella caschun ha el exprimiu la speranza, ch'ins vegni beingleiti era a remetter igl avat en ses dretgs feudals.¹

La damonda della reforma haveva anflau negina sligiazium, ed ellas treis Ligias sepreparavan ins per ina gronda nova disputazium, cura la secunda uiara cun Gion Giacun de Medici a Musso ei rut ora. Il Medeghin ei ils 13 de mars 1531 penetraus ella Valtlina ed ha occupau e fortificau Morbegno. Ils caus dellas treis Ligias han clamau en agid ils V cantuns catolics e Turitg, priu las armas ed ein marschai en lur tiara subdita; ils Confederai ein suondaí cun 11,000 umens, Glaruna e Turitg ordavon. Ils V cantuns catolics haveva il Medeghin tras ina brev dils 14 de mars animau de star dad in maun, ed els han sin insinuaziun de Schwyz puspei pretendiu sco 1526, che la „heresia“ vegni'gl εμπrem extirpada ella Rezia, ed els ein lu stai a casa. Quei secuntener ha era en Surselva fatg schliet saun e gronda malaveglia encunter Uri e ses alliaí e da l'auter maun cultivau la simpatia per Glaruna e Turitg. Per temps (il matg 1531) dava ei en Surselva perfin smanatschas de surprender Uri.

---

ferm encunter talas relaziuns. Ultra de quei va el cun aunc dus auters paders ord claustra. Quei lai supponer, ch'ei hagi 1536 dau grevs embrugls en claustra. Prefect Turtengia, mistral Cundrau Lumbriser ed il magistrat han concediu ina pensiun a Martin Winkler. Las relaziuns de quels dis selaien buca sclearir.

¹ St. Galler Mitteilungen 33, 291. Henny u Jenny compara sco mussadur els process Glion-Luven, Vella-Duin, el era staus scarvon della Ligia. El para esser morts cuort suenter siu bieni de cauderschader 1533. A Sursaissa suonda Hans Henny en uffeci.

Igl october 1531 sepreparavan ils V cantuns rigurusamein per il combat vïers Turitg, e cuort sisu stavan las duas parts u confessiuns puspei a Kappel el combat. La dieta dils cantuns catolics, radunada ils 6 d'october a Lucern, sperava aunc adina silla simpatia ella Ligia grischa, surtut a Mustér, en Lumnezia e Mesauc; ella ha perquei scret al cauderschader Giacun de Sax a Trun ed animau la Ligia de star neutrala, buca dar agid a Turitg e buca schar passar truppa tras lur tiara. Giacun de Sax ei culs menaders ord la Ligia ius a Cuera e presentau la brev cun la declaronza: els sappien bein, tgei els hagien empermess e tgei els seigien culpents als alliai de Turitg.¹ Quei eran ils fretgs dil secuntener vïers il Medeghin. Ils de Turitg, strusch turnai da Morbegno, han era dumandau agid dallas Ligias, e quellas han buca targlienau ditg. Ils umens della Ligia sura ein marschai sut Gion de Capol de Flem culs auters tochen giu a Gaster e silsuenter a Horgen, mo els havevan representants ded omisduas confessiuns e vulevan evitar il combat. En Surselva fuva denton denter il pievel en diversas vischnaucas la simpatia per ils concertants en Uri puspei svegliada, ed ellas furnevan vivonda ad Uri, surtut ord Mesauc.

A Cappel havevan ils catolics victorisau. Il papa Clemens ils VII e gl'imperatur Carli ils V havessan ussa bugen viu ina ferm'allianza de tuts ils catolics ed han fatg las emprovas ded era trer la Ligia grischa tier in'allianza culs cantuns catolics (1532). Adumbatten ein ils V cantuns catolics seviults tier il cauderschader Giusep de Mont. La Ligia grischa e quella della casa de Diu han rispundiu: nus vegnin a tener tut quei, che nus e nos vegls han zacu empermess.² Pli lunsch ein ellas buca idas. Viers Glaruna, che haveva dapi 1530 per gronda part acceptau la reforma, ein ils V cantuns catolics vegni pli garmadis. Ils 28 d'avrel 1532 han Uri e Schwyz tarmess dus deputai en num dils V cantuns a Glaruna e pretendiu, che l'entira tiara

¹ Eidg. Abjchiede IV 15, p. 1181. Wirz I, C. Ennio Filonardi, Zürich 1894.

² Ils 7 d'october 1532. Giusep de Mont ei negaus el Rhein sper Maienfeld sin in viadi en fatgs dellas Ligias 1534. El e siu frar Matthäus ein enconuscents ord il process encunter la pleiv de Vella pervia d'ina messa perpetna de Gelli de Mont, d'els havevan artau (Camenisch E., p, 275). Ambrosi, il fegl de Matthäus, ei morts sco capitani a Siena 1554.

banduni la reforma; en medem temps han quels smanatschau de dissolver las veglias alianzas, e la dispeta ei ida vinavon. La dieta a Baden ha tractau la caussa, ed ella ha era occupau las Ligias reticas, surtut la Ligia grischa, che haveva cun Glaruna adina relaziuns fetg amicablas. La reforma haveva buca disturbau quella amicizia, schegie d'ils cantuns catolics animavan ils Sursilvans, de sustener els encunter ils reformai de Glaruna. Sin miez november 1532 fuvan ora Glaruna las duas parts radunadas ed ils deputai dils Confederai envidai de comparer, per tractar sur ina pasch denter las duas confessiuns. En quei senn e bein cun quei intent ein era cauderschader Gion de Capol de Flem e Pieder Finer de Portenza stai a Glaruna culs deputai dils V cantuns e tractau sur ina pasch dellas confessiuns (ils 16—18 de november 1532).¹ Il contract, serraus quels dis, ei daventaus il fundament per las relaziuns tras tschentaners. Il quart artechel plaيدا dil manteniment dellas veglias alianzas, surtut culs cantuns catolics. Igl onn suondont (1533) ha lu Glion envidau ils de Glaruna a perdanonza, e 200 umens en armas ein arrivai a Glion silla fiasta de s. Margreta e vegni tractai a parti bein.² La damonda della reforma on Glaruna ha aunc onns ora occupau las duas parts en Surselva, adina sut l'influenza dils cantuns catolics.

¹ Monatsblatt 1920, p. 135 di: Wolf de Capaul e Gudegn Lumbriser seigien stai vi 1532 a renovar l'allianza. Quei para ina errur, pertgei ina allianza sco tala ei buca vegnida renovada formalmein. Lumbriser po bein haver accompagnau siu parents Gion de Capol. Pusseivel, che Wolf seigi staus vi enstagl de Gion, che haveva lu igl uffeci de commissari a Clavenna, 1531/33. Festschrift 1924 ed igl Ischi 1929 prendan quei per factum senza examinar la cronica. Quella ei redegida per varga trent'onns pli tard dad in um ded 80 onns, al qual la memoria sa haver disdetg.

² Talas visetas vegnan era avon denter Bern e Subsivania ed han leu igl intent de survir alla discussiun politica u religiosa; era cheu han ellas 1533 surviu allas simpatias dils reformai e lur interess. Monatsblatt 1920 di 300 umens pil di de s. Margreta. Valentin Tschudi en sia cronica pag. 145 di 200 umens la dumengia suenter s. Giacun. Las vischnauncas reformadas fagevan aunc fiasta sco avon la reforma. Aunc 1591 han la Ligia grischa e quella dellas X dertgiras relaschau in camond per omisduas parts, de tener firaus, denter auter era las treis fiastas de Nossadunna e smanatschau cun in castitg ded ina mesa cruna a quels sut 14 onns, che mundien buca en baselgia. (Archiv de Mesauc, act dils 20 de dec. 1591.)

A Ruma haveva ins bein renconuschiu la gronda impurtonza, che la Rezia cun sia tiara subdita haveva per la cardientscha era ell'Italia. Ins sperava a Ruma schizun ded aunc remetter l'unien della baselgia ellas Ligias.¹ Il papa Clemens ils VII ed igl imperatur Carli ils V havevan a Bologna ponderau, co ins savessi gudognar la favur de nies pievel montagnard, ed els supposevan, il meglier remiedi seigi de dar buna fadigia, prender ils umens ord la tiara en survetsch militar dil papa. Cheutras duevan las simpatias per la Frontscha vegnir combattidas ed il pievel grischun vegnir attaschus cun ses interess al papa, a Milaun ed agl imperatur e plaun e plaun s'accomodar e bandunar la reforma. — Encunter quellas tendenzas operava denton la Frontscha, surtut encunter Milaun, ed ultra de quei debitava il papa tenor quen dellas Ligias aunc 5000 scudis e haveva dasperas pauc basegns de schuldada. Mo buns plaids de ses deputai e paucs daners tunschevan buca per il stumi grischun, ed ils onns spiravan, e la reforma fageva progress.² Truppa havessan las Ligias aunc adina dau fetg bugen al papa, ed il capitani Pietro a Saxo a Mesauc e Giovanni Ferrari a Lugano han 1542 aunc offeriu 800—1000 umens per la guardia papala e 4—5000 per sias campagnas,³ e Filonardi, pli baul nunci a Turitg, ha era ussa puspei declarau, suenter che il papa hagi l'amicizia dils cantuns catolics, seigi ei opportun all'Italia, de buca schar ord egl las treis Ligias reticas, schi vischinas all'Italia e de tonta impurtonza per la cardientscha ell'Italia sezza. Mo Filonardi ha urbiu ora nuot.

El dequors de quels onns fava denton la reforma vegnida propagada pli fermamein ella Ligia della casa de Diu, surtut en Giadina tras la disputaziun de Suosch de 1571. Igl onn suondont ein las claustras de s. Glicci e s. Clau a Cuera vegnidas dissolvidas. Malgrad quels progress lamentava Comander⁴ beinduras en sias brevs a Bullinger a Turitg, ei maunchi gl'aniam per la reforma. Las vischnauncas (catolicas e protestantas) senuspe-

¹ Quellen XVI., 238.

² Quellen XVI, 371.

³ Quellen XVI, 367, 375. Pieder Sacco ei ius tier Luigi Farnese, duca de Castro e suenter la mort de quel tiel papa en survetsch militar.

⁴ Quellen XXIII, pag. XIV.

van malgrad ils artechels de Glion de 1526 de porscher in'existenza abuldonta al plevon, mo ellas elegevan quel ussa sezzas mintgamaí per in onn. El stueva lu savens ira casa per casa per siu pagamen de 30—50 renschs en fuorma de carn, caschiel e graun, e sepresentava lu el dequors digl onn in dubius compogn e seporscheva quel de survir alla pleiv per entgins renschs pli bien marcau, sche vegneva el savens preferius. Negin smarvegl, sch'ei duvrava in ferm stausch, per metter en moviment ina puraglia indifferententa.¹ Sez a Cuera savevan Comander e Gallicius buca fidar de lur adherents; leutier muncava denter ils umens della reforma l'unitad. Antitrinitariers ed anabaptists combattevan ils adherents de Zwingli, e Gallicius, che dueva menar la barca da Cuera anora, fuva sez in ver Grischun de pissiun e vendetga e gudeva buca pertut la confidonza. Daners franzos e spagnols schavan emblidar el sia perschuasiun politica e religiosa. — Pér igl onn 1552 han las pleivs reformadas ellas Ligias survegniú ella „Confessiun retica“ lur organisaziun fundamentala.²

En quels onns, circa denter 1540 e 1550, ha pia la cunterpart catolica entschiet a seraghegljar e serimnar. Las autoritads ecclesiasticas han l'entschatta giu pintga influenza. Gl' uestg Thomas de Planta (1549—65), oriunds da Giadina e cun biars risguards per ses compatriots e parents leu en, stava en relaziuns personalas cun umens della reforma e passava per lur amitg. Siu rival Barclamiu de Salis haveva suspectau el a Ruma della heresia, e Planta fuva vegnius citaus (1550) a Ruma. Leu eis el vegnius claus ella claustra de s. Minerva. Las Ligias han tarmess Gion de Capol a Ruma per liberar el; pertgei el vegneva preferius dals protestants a siu rival Salis. Pér sin fermas instanzas e smanatschas, che ins savessi secularisar igl uestgiu, ei Planta vegnius daus libers ed ei ius sil concil a Trient.³ Era gl'avat de Mustér observava fetg gronda reserva. L'opposiziun encunter la reforma menavan pia ils politichers seculars, surtut Martin de Cabalzar ord la casa de Chischaigl a Degien, Gion Planta de Razen e Gion de Florin a Mustér, e cheu se mischedavan na-

¹ Quellen XXIII, 288 e XXIV, 71, 75.

² Quellen XXIII, 47, 217, 288, 352 etc.; Camenisch E., pag. 115.

³ Quellen XVI, p. 469/477 e Quellen XVI, p. 465.

turalmein beinduras interess materials e religius, sco p. ex. ella politica externa da 1542—1560. Ils predicants combattevan sin cussegl da Turitg anora il survetsch militar jester; els speravan, senza ils daners jasters victorisassi la reforma spert. Gia 1542 haveva la dieta a Cuera sin insinuaziun dils predicants sforzau ina roscha d'umens, che fuvan sin via a Milaun en survetsch digl imperatur Carli ils V, de turnar a casa. En quei senn persequitava la pluralitad della dieta era ils pensionaris de Frontscha, e quels davan la cuolpa als predicants.¹ Biars protestants, sco era Capol a Flem e ses amitgs, appartenevan alla partida franzosa e mavan perquei en quels fatgs d'accord cun Cabalzar e Florin. Els risguardavan lur interess e fagevan dasperas valer, la fadigia en survetsch militar seigi tuttavia necessaria, ed en ils eglis de quella gliעד fuvan Comander ed ils predicants pli e pli malvesi. Igl avrel 1543 ein lu aunc ils deputai de Lucern, Uri e Schwyz compari a Glion silla dieta ed admoniu las Ligias, de tener ferm vid l'allianza culla Frontscha; adumbatten han ils deputai de Cuera sut l'influenza de Bullinger e de Comander pretendiu, ins deigi renunziar a tuttas alianzas; la stad 1549 han las Ligias renovau l'allianza cul retg Heinrich ils II de Frontscha; la buorsa, la damonda economica ha victorisau. Las X dertgiras, il pli ferm attaschadas alla reforma, han silsuenter castigiau ils „franzos“, ed era ella Ligia grischa han ils cumins de Schoms, Montogna, ed a., instigai e tumentai da Milaun, vuliu dar ina viulta.² Quei fuva stau negina damonda religiosa, mo ina lutga

¹ Quellen XXIII, 59 e. c.

² Malgrad quella ferma opposiziun ei igl ambassadur Jean de Fraise se-presentaus ils 6 d'avrel 1554 a Tavau avon la dieta e dumandau 3—4000 umens, per defender Parma e Mirandola, che la Frontscha haveva acquistau, encunter igl imperatur e Milaun ed era Florenz, nua il Medeghin menava las truppas digl imperatur e dil duca Cosimo de Florenz. L'emprema sessiun della dieta ha refusau la truppa, dus dis pli tard ha ina secunda sessiun concediu ella. Ils partisans franzos han sinquei luvrau e rimnau schuldada, ord la part sura il bandirel Risch Raget de Camuns, capitani Ambrosi de Mont a Vella, capitani Joachim de Jochberg, il scarvon della Ligia grischa, a Laax, Martin de Capol, il bandirel Thomas Crestas a Domat ed a. Sut il menader Anton de Salis ein els marschai cun lur capetscha cotschna, mo senza armas, sul Bernina a Tirano e sur Edolo tras la val Camonica giu a Brescia. Leu han ei survegniu lur armas ed han continuau lur viadi a Mirandola, nua il menader franzos Forchenauix ha uniu els cun 7000 Talians ed ina partiziun cavalleria e lu surplidau ils Grischuns

cun ils predicants e lur adherents a Cuera ed en Portenza. Cabalzar, in um de ferm temperament e Florin han ussa era combattiu pli nauschamein la propaganda per la reforma ella Ligia grischa, surtut ei quei daventau en Mesauc e lu ellas tiaras subditas.

En Mesauc fuvà il reformatur Beccaria, in fugitiv de Locarno, arrivaus e propagava leu la reforma. Uri, Schwyz e Subsìvania, sco possessurs de Blizuna e Leventina, vulevan buca tolerar la reforma sin lur confins, temend ch'ella penetreschi era en lur tiara subdita. Quels cantuns han perquei adina puspei admoniu ils catolics ella Ligia grischa tier il combat en Mesauc, e Martin de Cabalzar, Gion de Florin e Pieder Berther han tras decennis menau quel, sustenend ferm la part catolica en Mesauc. Per tal motiv vulevan els era buca dar asil ed albiert en Mesauc als

de marschar cun el tochen a Siena ella Toscana, che truppas imperialas bloccavan. Encunter il camond dellas Ligias ein ils Grischuns ira sul Appenin a Lucca e spetgau leu adumbatten sin la truppa franzosa (gascogns e tudestgs), che dueva vegnir sin navs dil Terc tochen a Viareggio e lu s'unir culs Grischuns. Quels ein marschai tras igl Arno ed a Siena, e leu han ils combats cul Medeghin entschiet. Quel targlienava, e sin quei ei la truppa grischuna-taliana marschada sut il menader Strozzi tras la val Chiana. Sin quell'excursiun ein in bi di ils Grischuns e Talians denter els sez vegni in davos l'auter, perquei che Giacun Madruz de Vicosoprano haveva pudiu tier dagl inimitg ina buot vin, ch'el vuleva rabbitschar el camp grischun, ed ils Talians fuvan dai a dies ad el. Ei ha dau in nausch combat e 50 Talians ed 80 Grischuns ein curdai, denter els capitani Giacun de Sax ed il menader Anton de Salis. Cuort suenter ei lu il Medeghin daus suenter, ed a Marciano eis ei in caul di d'uost vegniu tier la battaglia. Ils Grischuns stavan sin in crest (colle delle donne), avon els ina spunda, giudem in foss e da l'autra vart haveva il Medeghin postau sias roschas e canuns. Ils Grischuns han attaccau curaschusamein, mo il Medeghin haveva unschiu il bandirel della cavalleria franzosa, e quel ha viult ed ei fugius e sia suita cun el. Silsuenter attacca il Medeghin la truppa taliana silla ala seniastra sper ils Grischuns, ed ils Talians tshessan. Ussa survegnan ils Grischuns da batter era da quella vart, e biars denter els piardan la curascha, auters battan sin la mort. Martin Capol deigi ver detg: oz paghel jeu anavos al retg las crunas, ch'el e siu bab han dau a mi. Capol, Joachim de Jochberg e biars auters ein curdai (Campell, pag. 408). Era capitani Hans Gugelberg de Cuera fuvà morts. Aunc inagada ha Strozzi rimnau ils umens, che seretergevan e fatg in'attacca, mo adumbatten. 300 Grischuns ein vegni fatgs perschuniers e menai a Fierenza, nua il Medeghin ha dau ad els in spiendi, per turnar a casa. El Grischun ha ei lu dau reproschas, era viers tals, che havevan buca battiu honorificamein, sco il bandirel Thomas Crestas de Domat, che fuvà restaus anavos sil crest

protestants, che vegnevan persequitai dals cantuns catolics a Locarno e stuevan bandunar lur patria. La dieta dellas treis Ligias haveva en in emprem conclus empermess agid ed albiert als fugitivs, mo silsunter resalvau la decisiun als cumins. Gion de Florin e ses partisans cul cauderschader Jörg Garig a Bonaduz¹ han stimulau ils cumins, de scumandar als Mesolcins de retscheiver ils de Locarno sut lur tetg ni porscher subsistenza. Sin quei ei il predicant Filipp Saluz de Cuera ius a Bonaduz e tractau cul cauderschader, mo quel ha refusau de tolerar ils fugitivs, che havevan denton anflau albiert a Roveredo (ils 3 de mars 1555). Dacheu anora han ils fugitivs tarmess Giaconino Saccò tier il congress dils 15 de mars 1555 a Trun e rugau de tolerar els; mo era cheu ei lur supplica buca vegnida exaudida. Ils emprems dis de matg han els pia stuuiu bandunar Roveredo ed ein siat dis viagiái, sul Bernardin a Cuera e Turitg, umens, dunnauns ed affons, per gronda part a pei, auters a cavagl e cun els era Beccaria. A Turitg han ei anflau ina nova patria.²

En quels dis (ils 23 de mars 1555) fuva a Ruma il papa Gelli ils III morts, ed ils 23 de matg ei Paul ils IV vegnius elegius. Tras siu nevs, il cardinal Caraffa ed igl uestg Riversa ha

„delle donne“ e haveva buca priu part al combat. Sia bandiera haveva el silsunter dau senza combat ad in cavalierist dil Medeghin. Era capitani Giacun Schmid de Grüneck haveva evitau il combat ed ha survegniu in castitg de 500 renschs. Returnai fuvan denter auter Pytsch de Caviezel de Glion, bandirel Thomas Cresta, Paul Duff, Pieder Duff, Jan Schnider, Thöni Rasina, Gudegn Bühler, Giacun Marmelser ed Andreas Schnider, tuts de Domat, Plasch Rudolf e Melscher Schmid de Razen, Gion Nauli de Tomils, Gieri Schnider de Dusch, Jan Montonia de Bonaduz ed auters. Il Hist.-biogr. Lexikon cuntegn ina errur a riguard Joachim de Jochberg. Joachim, il feagl de Gion e frar de Gallus era staus scarvon della Ligia e 1553 marschaus cun truppa en Frontscha (Annalas XL, pag. 78, 79 e 183). 1554 ha el menau nova truppa a Siena ed ei morts leu (Archiv cantonal, act dils 29 d'october 1554). Siu feagl ei 1574 ambassadur e 1579 potestad a Morbegno e buca el, sco il Lexikon di.

¹ E. A. IV 1 e pag. 1106. Andreas Sandli, mistral a Tschappina, scriva a Jörg Rigg, cauderschader a Bonaduz. In document dils 23 de fevrer 1550 (Jedlin, Urkunden Nr. 43), numna il cauderschader Jörg am Rich, aman zuo Rätünss und alter landt Richter; en in tal de 1554 (archiv cantonal) vegn el era numnaus Jörg Jarig, aman zuo Rätünss. Jörg ei cheu num de batten; Luci Rig ellas gliestas de pensiun 1562, 1587 ei ord medema familia (Annalas XL) e bein era gl'avat Anrig a Mustér.

² *Mexer Ferdinand*: Die evangelische Gemeinde in Locarno etc., II, 1 e s.

quel dau d'entellir als Confederai, ch'el vesessi bugen ina deputaziun per gratular al niev papa e per tractar sur igl avegnir. Ils V cantuns han immediat concludiu ded ira a Ruma; Glaruna ha refusau de prender part, ed il cauderschader Gion de Florin ha, suenter haver retschiert in'invitaziun dils cantuns catolics, scret al caupresident a Cuera (el menava la corrispondenza cugl exteriur): en num della Ligia grischa vegli el ira a Ruma e gratular al niev papa, en medem temps dumandar ils 300 ducats, ch'il papa debiteschi allas Ligias ed emprovar de promover ina pasch perpetna denter gl'imperatur (Carli ils V) ed il retg Heinrich ils II de Frontscha, sco ils cantuns catolics hagien era prevediu. Strusch han ils predicants a Cuera udiu quella nuviolla, che Gallicius ha admoniu ils predicants ella Ligia grischa de batter encunter quei plan de Gion de Florin e buca schar ira in Grischun a Ruma a betschar las pantofflas digl „antichrist“. Cuera ha clamau la dieta. Gion de Florin aveva cert udiu de quella resistenza, ed el ed ils deputai della Ligia sura ein buca comparì a Cuera, e quei bein tonpli che il capocombattant Martin de Cabalzar fava absents sco guvernatur en Valtina, Planta podestad a Morbegno e Pieder Berther commissari a Clavenna. Florin sperava, ch'ils cumins vegnien en lur decisiun finala a dar lur consentiment; mo era quels han en lur pluralitad detg na, e Florin ei staus a casa. En siu stagl ei siu camerad ord survetsch de Frontscha, capitani Marchino¹ de Mesauc (bein Antonio a Marca), che aveva fermamein combattiu la reforma e Beccaria en Mesauc, cavalcaus suenter alla deputaziun catolica, consistenta ord Heinrich de Fleckenstein de Lucern cun 14 survients, leutier il vegl Beroldingen ded Uri, Christ Schorno de Schwyz, Melchior Lussy ord Subsilvania, Georg Schönbrunner de Zug e scarvon Bessler ded Uri. A Milaun e pertut ein els vegni beneventai grondiusamein e viagiai sco hosps dil papa. Ils 22 de fevrer 1556 ein els arrivai a Ruma, ed ils 4 de mars ha l'audienza principala giu liug. Fleckenstein ei cavalcaus alla testa della deputaziun, accompignaus dalla noblezia de Ruma, dagl ambassadur franzos, dad ina gronda guardia de tiradurs, en tut in til de 1000 cavals sur il Tiber viers il Vatican. Ord la

¹ Capitani Marchin fava staus deputaus cun Gion de Florin 1555 tier la dieta federala (Eidg. A. IV, 1 e, pag. 989 e 1287).

fortezia papala de s. Angelo han ils canuns salidau els, e sil-suenter ein els arrivai tiel papa. En lur plaïd han ils deputai menzionau claramain: quels Helvets catolics cun plirs Rets hagien en quels dis combattiu la „pestillenzia e smaledida nuncardientscha“ dils de Locarno, che smanatschi la ruina all'Italia. E pli-dont dils deputai di igl oratur: era ina dellas treis Ligias seigi cheu representada; ella seigi alliada culs cantuns catolics ed hagi savens gidau els; ord libra voluntad seigien quels Rets suondai agl exempel dils cantuns.

Otg jamnas ein els stai a Ruma hosps dil papa. La dumengia de Palmas han Fleckenstein e Beroldingen purtau avon il papa la palma ed ils auters il balduchin, ed il mardis Pastgas ha il papa decorau els sco cavaliers. Urbiu han els mo, che il papa vegli schar studiar de spiritual 20 giuvens sin siu quen, pli tard exequiu tras il seminari de Carli Borromeo a Milaun.

Gion de Florin fuva en in cert senn vegnius tier siu intent ed haveva tuttina evitau il combat. El fuva buca il rubiesti politicher sco quel de Chischaigl. Quel fuva la stad 1555 ius en Valtlina e haveva leu sco guvernatur menau il combat. A Tegliu ein da Pastgas 1556 ils catolics serebalzai, stimulai tras il priedi d'in pader dominican, Angelo de Cremona, che taccava surtut siu compatriot, il predicant Paolo Gaddi, che fuva fugius da Cremona a Tegliu. Gaddi ha era cheu stuiu prender la fugia. Il cussegl dils subdits en Valtlina ha sin quei pretendiu, mintga vischnaunca della Valtlina hagi il dretg de decider senza, sche-bein in predicant u in magister u scolast astgi instruir publicamein ni en survetsch de privats. — Davos il dies dil cussegl dils subdits stava il guvernatur Martin de Cabalzar.¹ El haveva cussegliu tier quei conclus dils subdits ed ei marschus culs deputai della val e sin il quen de quella tier Gion de Planta, per dumandar cussegl ed agid e lu far acceptar il congress pign (Beitag) quei dretg e proteger fra Angelo de Cremona avon il castitg. La dieta ha refusau il conclus ed ordinau: en la tiara subdita ei l'instrucziun, il plaïd de Diu libers; a plevons e paders jasters ei la tiara clausa. Quei tuccava era Gaddi. Il conclus

¹ Il conclus della dieta da 1551 scheva: negin predicant astgi star pli che 3 dis en Valtlina; la decisiun fuva resalvada allas vischnauncas u cumins, mo 1552 ha la dieta puspei lubiu als predicants examinai de star en Valtlina.

stueva aunc vegnir approbaus dals cumins, e puspei han ils subdits tarmess Cabalzar tier quels, per operar en lur senn, mo senza success. La dieta dil 26 de schaner 1557 a Glion ha mess en vigur il conclus de Cuera.¹ Ella ha ultra de quei decretau, che las baselgias en tiara subdita seigien de parter u de guder ensemen. Igl onn suondont silla dieta a Tavau han ils de priedi fatg in pass pli lunsch e proponiu de pagar ils predicants ord l'intrada dellas pleivs u dil stadi. Cabalzar ha combattiu quei project cun vehemenza e finalmein bandunau cun dus dil ses la dieta (30 d'october 1558). Sin instanzas dil auters deputai eis el returnaus ella sessiun; Tscharner ha smanatschau de dismetter la messa en Valtina, e Cabalzar ha stuiu capitular.²

Pieder Berther haveva el medem temps (1555/1557) sco commissari a Clavenna era instradau in pign incaps u combat. El pretendeva, che era ils reformai a Clavenna stoppien observar ils firaus cumandai als catolics. La dieta ha era revocau quei cumond (1557).

Ferton che Cabalzar haveva administrau la tiara subdita e capitani Marchino fuva staus sin viadi a Ruma, havevan ils adherents della reforma a Mesauc, Antonio e Pietro di Sonvico, Rainoldi e Sacchi dumandau a Turitg, che Beccaria tuorni tier els. Els havevan relatau, els vegnien en medem temps a dumandar il congress della Ligia grischa (sin s. Gieri a Trun), de

¹ *Meyer Ferdinand*: Die evangelische Gemeinde von Locarno etc. I, 199 e Quellen 23, 445.

² Quellen 24, p. 109. All'entschatta digl onn 1559 ha il cavalier Quadrio, anteriur miedi digl imperatur Ferdinand igl I, surdau sia casa e beins schischents a Ponte en Valtina als paders gesuits, per schar ereger ina scola; il pader Bobadilla ei s'occupaus cun l'organisaziun ed ha clamau 14 confrars ella tiara. Quadrio ei vegnius il settember a Cuera (1559) avon il congress pign (Beitag) e dumandau per consentiment, quel ha renvieu la damonda alla dieta. Quella ha buca dau asil als gesuits ed igl november 1559 schau suondar in niev scamond; tuttina ein ils paders restai a Ponte. Els sefidavan sin Cabalzar, sil niev guvernatur Rudolf de Schauenstein e sin Gallus Jochberg, il scarvon della Ligia grischa. Quadrio haveva il settember sin siu viadi a Cuera gudognau Cabalzar per sia caussa, e quel e Gion Planta operavan cun pissiun els congress della Ligia grischa per ils paders a Ponte, ils predicants buca meins encunter, — e quei ils dis, che la damonda de Glaruna scaldava gia ferm ils tgaus. — Ils cumins han il december 1560 decidiu encunter ils paders, e 1561 ha la dieta serrau la scola. —

tolerar ils de Locarno ella Ligia sura. Florin ed ils menaders dils cantuns catolics ein secussegliai. Ils cantuns catolics han puspei animau las Ligias, de buca tolerar ils fugitivs de Locarno, e la fatschenta ei restada pendent, tochen 1559, che Antonio Sonvico, lu mistral en Mesauc, ei ius a Turitg per Beccaria. Sia partida dumbrava buca 100 adherents e fuva en minoritad. Strusch ei Beccaria arrivaus en Mesauc, sche han ils V cantuns lamentau, che la Ligia grischa (Crest de Sax-Uors fuva cauderschader) tolereschi sin siu territori glied, ch'els hagian bandischau ord Locarno. Martin de Cabalzar (volumen papisticae religionis in Superiori Foedere — di Fabricius en sia brev dils 25 d'october 1560), Gion de Florin e Gion de Planta fagevan valer lur peisa, e Crest de Sax saveva buca opponer, ed el ha scret als de Mesauc, de relaschar Beccaria. Aschi spert mava quei nuota el Grischun. — Mistral Antonio di Sonvico ei seprentaus avon il congress a Trun ed urbiu, ch'ins tolereschi Beccaria ad interim.¹ Denton ils cantuns catolics han persistiu sin lur giavisch; els han tarmess ina deputaziun a Mesauc e smanatschau, ded operar cun la forza da Blizuna anora, e Crest de Sax, ch'accompagnava quella deputaziun ha era susteniu lur smanatschas. Sinquei han ils de Mesauc empermess ded ademplier il giavisch sin s. Martin 1560; tuttina han Sonvico e ses adherents appellau tier la dieta dellas treis Ligias, e quella ha surschau la caussa als cumins de Mesauc.² L'entschatta digl onn 1561 — Beccaria fuva aunc en Mesauc — compara Gion de Florin a Mesauc cun ils deputai ded Uri e declara: ils de Mesauc deigien relaschar Beccaria ed il scolast Trontano, ni mirar co ei mundi lu ussa cun els. Gion de Florin serefereva sin in conclus della Ligia grischa. — Encunter quei proceder ein ils reformai „sut igl uaul“ serebalzai en favur dils concartents en Mesauc. Ils de Schoms han relatau a Rheinwald e Tusaun, tgei Florin seigi selubius viers ils de Mesauc, visau sil predomini de Cabalzar e

¹ *A Porta* II, 346. En Lumnezia ei 1559 Gallus de Mont mistral, ed el sefa dacheu naven valer era ella dieta, schegie aunc giuvens. El era naschius 1537 e maridau 1555 cun la feglia de Martin de Cabalzar.

² Ils 18 de november 1560. *Quellen* 24, p. 236.

³ *Campell* di, Planta seigi staus in vehement adversari dils predicants e dil „evangeli dil giavel“, *Campell* II, 545. Gallicius di ils 25 d'october 1560 der Herr von Rezins, Dr. Planta, ein sendtbot, totus adversus religioni . . . .

Planta ella Ligia e pretendiu, ins stoppi ella Ligia far valer il dretg de mintgin. Il temps fuva ton pli favoreivels, essend Planta e forsa era Cabalzar gest lu absents a Baden muort las dispetas denter ils catolics e reformai on Glaruna. Gion de Capol, in um temprau en fatgs de politica e confessiun e de gronda cuida ell'entira Ligia, fuva la speronza ed il sustegn della part reformada. Silla dieta dil fevrer 1561 a Cuera han Florin e ses adherents survegniu grevas reproschas; surtut ha Florin stuiu udir, el hagi duvrau siu uffeci de cauderschader, per agir encunter ils de Mesauc en senn de sia partida e confessiun. La dieta ha lubiu a Beccaria de restar en Mesauc e surdau duas baselgias en Mesauc als reformai. Ils V cantuns ein puspei vegni cun reproschas e las pretensiuns de bandischar Beccaria ed ils ses, e Cabalzar e Florin han susteniu els. Cuort suenter ein lu mistral Sonvico e Beccaria ira a Clavenna tier Gianpietro di Sonvico, che funzionava leu sco commissari (1561/62). En quella domanda de Mesauc havevan Cabalzar e Florin demussau gronda pissiun, pertgei novas vuschs dils cumins de Mesauc en favur dils reformai, havessan mess ils catolics ella Ligia ella minoritad. Ed ultra de quei battevan ils menaders catolics en medem temps per *l'esistenza digl uestgiu* e per il manteniment della *baselgia catolica on Glaruna* in ferm e nusch combat.

Igl uestg Thomas de Planta aveva 1558 augmentau las taglias u dieschmas en siu segneradi de Fürstenau e siu castellan Dietrich de Jecklin defendeva cun vigur ils dretgs ed interess digl uestg. Luc Rink de Baldenstein, in catholic, al qual gl'uestg aveva giu empermess l'administraziun de quei segneradi, ha sinquei radunau ils purs ed en uniun cun els concepiu tschun pugns u pretensiuns encunter gl'uestg: ils artichels dellas Ligias (surtut quels de Glion de 1526) stattan en vigur, mintga cumin ha il dretg de presentar als auters cumins ses giavischs, igl uestg sto render quen sur intradas ed expensas, e quei ch'el s'avonza sto vegnir repartiu als cumins. Rink ei viagiava sils cumins, e cun agid dils purs ha el dismiss Jecklin da siu uffeci de castellan. En quei senn dils artichels havess igl uestg giu mo paga ni intrada sco in emploiau de sia Ligia. En quella questiun ein ils predicants de Cuera, Saluz e Fabricius, prest daventai ils vers menaders e quei cun la mira de *secularisar igl uestgiu*. Bullinger

a Turitg admoneva adumbatten Fabricius, de buca ughegiar memia bia; ils cantuns catolics e la Ligia sura vegnien a far valer lur forza, e perfin Gion Travers, il poet e predicant ord Giadina, susteneva gl'uestg. El haveva operau per la nomina de Thomas Planta sco uestg, ed el e siu nevs Pieder Travers ein per gronda gretta de Fabricius restai attaschai alla familia de Planta ed agl uestg Thomas. Sco Rink de Baldenstein mava sils cumins, ha igl uestg era tarmess ses deputai, alla testa Gieri de Marmels ord Sursès, il castellan Jecklin ed il niev prefect episcopal Pieder Travers.¹ En Giadin'aulta ei igl uestg compariu sez; el haveva leu tras sia parentela ed ils de Jecklin a Zuoz gronda urbida. Ei era igl atun 1560; la dispeta mava vinavon per la damonda d'asil de Beccaria. Ils medems dis fuvan ils menaders e pievel en Surselva aunc pli occupai cun la damonda della reforma on Glaruna, e tut quellas questiuns irritavan las parts aschi ferm, ch'ins temeua l'uiara denter las duas confessiuns.²

Quellas scarpanzas on Glaruna mavan anavos sil cumin digl onn 1556. Aegidius Tschudi, il renomau cronist, haveva aspirau sin la scharscha de mistral u cau della tiara de Glaruna e haveva stuiu ceder quella al reformau Paul Schuler. Tschudi, che haveva gia a Locarno gidau ella persecuziun dils reformai, ha tras siu quinau Cristof Schorno a Schwiz e tras ses amitgs mess en moviment ils cantuns catolics encunter ils reformai de Glaruna, e quels han pretendiu, che Glaruna adempleschi las empermischuns de pli baul, catschi ils predicants ord la tiara ed elegi spirituals catolics (23 d'uost 1556). A Linttal e Schwanden ei quei spert daventau. Ils cantuns catolics eran da quei aunc buca cuntents ed han gl'atun 1559 concludiu de preparar tut per l'uiara e dumandau il papa per agid. Turitg protegeva ils protestants a Glaruna ed ha menau la caussa avon dretg a Baden, tonpli che Lucern vuleva saver pauc dell'uiara.

¹ Meyer, F. Die Evang. Gemeinde Locarno, pag. 279.

² Lussy haveva a Ruma gia declarau, ch'ils V cantuns hagien l'intenziun de far returnar Glaruna tier la baselgia, sez sche ins stoppi menar uiara (Feller, R. Melchior Lussy I, 55). Sur quels eveniments resdan: *Aufdermauer, Dominik*. Der Glarnerhandel oder „Tschudikrieg“ 1556—1564 e *Fry, Karl*. Giovanni Antonio Volpe. Seine erste Nuntiatur in der Schweiz 1560—64.

Uri, Schwiz e Tschudi e sia partida on Glaruna havevan buca tralasciau ded ugliar ellas treis Ligias, surtut en Surselva tier Cabalzar e Florin, e l'irritaziun fuva cheu gronda. Già igl atun 1559, ils dis, ch'ils cantuns catolics havevan concludiu las preparaziuns per l'uiara, resdava il caluster Giacun Gieri Vanzut enta Pigniu: in aungel seigi compariu ad el (settember ed 1. d'october 1559) ed hagi animau el ded ereger treis capluttas e de mantener la messa; per ils de Glaruna seprepari ina gronda massacra, e sche Cuera semigliuri buca, sche vegni il marcau ad ira si en flommas (sco Tusaun avon).¹ La primavera 1560 raquintava Vanzut puspei, ch'el hagi giu ina nova visiun, ed el ei ius a Trun per il tiern s. Gieri e resdau als deputai tut, schau protocolar ed affirmer officialmein sia raquintaziun, e lu eis el viagiava els cantuns catolics. Naturalmein sescaldava il simpel um tras tala propaganda pli e pli, ed ils de Glaruna pertgiravan en armas ils confins de lur tiara. Turitg luvrava per la pasch ed haveva ils 6 d'october 1560 rabitschau las duas parts a Nossadunnaun tier tractativas, mo ils cantuns catolics, surtut Schwiz sut Schorno, pretendevan adina puspei: ei settracti mo de tener las empermischuns tras Glaruna. Turitg ha sin quei clamau ina deputaziun ord tuts cantuns ed era ord las treis Ligias sils 27 d'october 1560 a Baden, per far ina fin alla dispeta. Ils cantuns catolics han denton el medem temps empruau ded influenzar la Ligia grischa,² sinaquei che tala proposiziun de Turitg vegni renviada ed ils de Glaruna surschai alla pressiun dils cantuns catolics. Ina deputaziun ei comparida sil congress della Ligia a Glion. Martin de Cabalzar ha el congress fatg valer sia tendenza ed animau de renviar il giavisch de mediaziun de Turitg e restar neutrals. Ed en quei senn luvrava era surtut Planta.³ Gion de Capol ha combattiu Cabalzar e Planta cun success ed impedi in conclus en quei senn. Il davos plaid en quella damonda havevan ils cumins, e la Cadi e la Lumnezia han sut l'influenza de Florin e Cabalzar refusau de dar deputai a Baden, mo tut ils auters cumins, era ils catolics, han approbau la via

¹ Quellen XXIV, 165. *Cahannes, G.* Las missiuns dils paders Capucins etc. Ischi 1902, p. 33.

² Eidg. Abschiede IV, 2. Teil, pag. 144.

³ Planta ist der rechte Hauptmann im Spiel, di Fabricius.

della mediaziun.¹ — Era gl'uestg Thomas Planta fuva en quella damonda staus fetg activs; entras ses parents en Giadina'aulta e tras Gieri Travers han ses compatriots en Giadina concludiu: sch'ei detti uïara, sche vegnien ins buca a marschar. En general havevan las autras duas Ligias acceptau il giavisch de Turitg, e la dieta grischuna ha lu igl october 1560 concludiu de proteger ils de Glaruna sin lur via de dretg ed en medem temps eleger in cussegl d'uiara, consistent ord dus umens per Ligia. Quei fuva tonpli necessari, essend che ils cantuns catolics refusavan de considerar Glaruna per tiara alliada. La Ligia grischa vegneva aschia era buca tier pasch e ruaus. Las Ligias havevan denton elegiu lur deputai per Baden: Planta e Crest de Sax ded Uors.² A Baden han ils cantuns catolics tenu la dira, fatg las veglias reproschas, finalmein refusau de seser sper ils de Glaruna ed ein turnai a casa per secussegljar en ina dieta separada, tgei els veglien far. Quella situaziun a Baden haveva buca calmau la pissiun ellas treis Ligias, e Florin e Cabalzar mantenevan lur relaziuns culs cantuns catolics. Sil congress pign ha perquei il caumistral de Tavau tschentau a Cabalzar la damonda: tgei ils umens della Ligia sura tracteschien davos dies cun Uri ed ils catolics e tgei ins hagi de spetgar dad els en cass d'uiara. Cabalzar, che veseva la situaziun, ha rispondu: falleschi la mediaziun a Baden e vegni ei tiel combat, sche vegnien el e sia part a far lur obligaziun e tener cullas autras Ligias.³ Ils catolics a Glaruna vuleven denton buca desister, de sfurzar las Ligias tier la neutralitad. Il schaner 1561 ein ils Tschudis vegni ensemen cun in reformau ord la Ligia sura (bein lur parent G. de Capol), ed ils Tschudis pretendevan ussa schizun, che la Ligia grischa seperstgisi avon ils V cantuns catolics, perquei ch'ella hagi vului gidar ils reformai tier dretg u mediaziun. Capol haveva piars empau la curascha e temeava, ch'en cass d'uiara seigi la Ligia grischa buca unita ed ins savessi buca marschar ord la tiara. Ils Tschudis han smanatschau ad el: steis vus a casa, sche essas vus segirs; marscheis vus ord la

¹ Ils 30 d'october 1560. *Meyer, F.* II. p. 230.

² Era Cabalzar deigi esser staus cun Planta a Baden, mo deputau fuva el buc. —

³ Quellen XXIV, pag. 257, ils 31 de december 1560.

tiara en agid als reformai de Glaruna, sche saveis spetgar, tgei hosps che vegnan tier vus en viseta. Capol ha animau ils Tschudis de tener pasch; els schavan capir, pasch veglien ei buc.¹ Planta e Crest de Sax ein quels dis dil schaner 1561 turnai a Baden tier las tractativas;² l'uiara ei vegnida evitada, mo la dispeta ha pér 1564 giu ina fin.

Il settember 1560, els dis, ch'ins temeua l'uiara denter ils cantuns catolics e Glaruna, fuva igl uestg Planta ius ad Altorf, per visitar il nunci Giov. Ant. Volpi de Como, che viaggiava a Baden silla dieta. Igl uestg ha suatiu il nunci pér a Baden, e sin siu retuorn ha el aunc visitau Nossadunnaun. Il meins d'october 1560, durant la votaziun sur la proposiziun de Turitg a riguard Glaruna, han ils adversaris digl uestg entschiet a far pertratgs sur siu viadi e pretendiu, el hagi tractau davos dies culs cantuns catolics. Il predicant Fabricius a Cuera ha schizun declarau a Planta: el deigi desister da siu uffeci, ed ils de Cuera ein s'uni culs de Fürstenau, che battevan vinavon ed han tschentau novs pugns u artedhels encunter igl uestg. Gia gl'emprem han els accentuau: igl emprem artedhel de Glion de 1526 sto star en vigur, e tenor quel sa gl'uestg buca eleger autoritads civilas, v. d. mistrals, castellans, derschaders, e ses officials ni emploiai san buca seser ella dieta ni en congress dellas Ligias. Il secund pugn dumandava quen dil tenercasa, ed il tierz reproschava las tractativas cul nunci Volpi. Las pretensiuns dils de Fürstenau, de parter il surpli dellas entradas sils purs, han ils de Cuera bugen schau curdar; tonaton fuva la fin e mira clara: Cuera vuleva eliminar ils representants digl uestg e sez surprendre il predomini ella Ligia della casa de Diu.³ Gl'uestg ha cun agid de Gion Travers e de ses compatriots en Giadin'aulta combattiu cun tutta forza quels artedhels. Il december 1560 ha el priu siu refugi tier la Ligia grischa.⁴ Cuera vuleva l'entschatta buca vertir, che la Ligia grischa s'occupeschi de quella fatschenta ed ha

¹ Quellen XXIV, pag. 266, ils 20 de schaner 1561.

² Planta e de Sax ein vegni gastai aparti dil nunci a Baden ed han retschiert dal nunci G. A. Volpi l'invitaziun tiel concil a Trient. *Fry, Karl*, p. 125.

³ *Meyer, F.* Schweizermuseum 1838, p. 289.

⁴ Brev dils 15 de december 1560 al scarvon della Ligia Gallus de Jodberg a Laax.

aunc fatg sut influenza dils predicants ina nova proposiziun: umens, ligiaí tras serrament e survetsch ad in segner jester, deigien era buca seser ellas dietas etc. Quei tuccava Gion de Planta, gl'official digl imperatur a Razen. Aschia havevan Planta, Cabalzar e Florin en quels dis grev de sedefender; sin ina pluralidad ella dieta, ni el congress della Ligia sura astgavan els buca sperar. La dieta ha surschau als cumins dellas Ligias de decider, schebein igl emprem artechel de Glion de 1526 a riguard ils officials digl uestg deigi restar en vigur, e la Ligia grischa ha cul pli d'ina vusch acceptau la proposiziun de Cuera.¹ Ils progress della reforma ella Ligia della casa de Diu (Engiadina, Puschlav etc.) havevan dau alla dieta ina pluralidad reformada. Ina tala existeva ussa era el congress della Ligia grischa, e cheutras curdavan las ordinaziuns per la tiara subdita en quei senn.

En quella situaziun dil combat vegnan il papa ed il retg de Spagna sco possessur de Milaun e contuorn en agid alla partida catolica. Ils 7 de zercladur 1561 comparan Bernardino Bianchi, sco representant della curia e Riccio, igl ambassadur de Milaun, avon il congress grond dellas treis Ligias a Cuera cun pretensiuns de vasta impurtonza: las Ligias doveien bandischar (encunter lur conclus) ils reformaturs fugi ord l'Italia si en Valtlina e Clavenna; ils beins ed intradas dellas pleivs en Valtlina doveien restar als catolics e quels salvar tuttas libertads en fatgs ecclesiastics u religios; a Quadrio stoppi ei star liber de surdar sia rauba per ina scola dils gesuits. La stampa de Puschlav, che propaghi la reforma, dovei ceder. Ils dretgs digl uestgiu de Como, tier il qual las tiaras subditas udevan, deigien vegnir garanti e protegi dallas Ligias; la claustra de Morbegno duei puspei astgar retscheiver novizs, e finalmein doveien las Ligias tarmetter ina deputaziun sil concil de Trient. Bernardino Bianchi ha cungiú quellas pretensiuns cun in ferm tubac encunter ils predicants e lur influenza ellas Ligias. Igl ambassadur de Milaun Gion Angelo Riccio ha susteniu tut quellas pretensiuns, e Cabalzar ed ils ses han proponiu de schar ira quellas sils cumins e dumandar la veglia dil pievel. Approbar quels pugns vuleva dir ton sco midar cumpleinamein tactica, desister dalla

¹ Meyer, F. Schweizer. Museum 1838, p. 294.

propaganda reformada e promover ils interess dils catolics. Ils predicants ein comparì avon la dieta, per refutar las attaccas dils ambassadurs encunter els, ed els han sin tuttas varts avertiu il pievel avon il prighel. Il congress, sco el secomponeva, ha en gronda majoritad vuliu renviar tuttas pretensiuns. En quei mument arriva d'in viadi a Milaun Pieder Martin, il schiender de Gion Travers, e raquenta, a Milaun vegni preparau per l'uiara. El ha resdau quei vi e neu en discuors privats, ed il congress ha schau comparer el en radunonza. Ei ha aunc dau ina viva discussiun, e finalmein ha il congress concludiu ded ira cullas pretensiuns de Bianchi e Riccio sils cumins. Agl uestg Planta havevan Pieder Martin e Travers fatg in stupent survetsch. El saveva ussa frer flad pervia dils artechels de Fürstenau e Cuera e sperar sin meglieras relaziuns. Ils predicants de Cuera prendevan quei per ina stoda slaffada e luvravan cun vigur encunter ils ambassadurs; denton temevan els, sche Milaun marschi propi en Valtina, sche hagien era ils adherents della reforma mo pintga queida ded ira leuen a batter per ils „tgaus gross“, che gaudien persuls ils uffecis ed intradas ella tiara dils subdits. Ultra de quei smanatschavan ils cantuns catolics aunc adina encunter Glaruna e ligiavan cheutras l'attenziun de Turitg vid quella fatschenta, aschia ch'ins saveva buca sperar sin agid da quei maun. Era Capol e ses adherents fuvan en gronds quitaus.

Per vegnir ord quella fatala situaziun, ha il predicant Fabricius a Cuera clamau igl agid de Frontscha. La buorsa franzosa doveva puspei unir ils umens della Rezia e combatter l'influenza della Spagna e Milaun e dil papa. Il retg Carli ils IX ha scret a Cuera ed animau de buca practicar e trubistgar memia bia las relaziuns politicas, e leutier ha el tarmess in cassier cun daners, per puspei pagar pensiuns, e quellas han giu in bien effect.¹

¹ Martin de Cabalzar haveva 1558 giu 31 lira, igl uestg Planta 1558: 800 l.; 1560 700 l.; Tscharner 36 l., Gion de Capol e siu frar Cristoffel a Schluein 200 l. etc. Cristoffel Capol, en possess dil segneradi de Löwenberg, fuva maridaus cun ina feglia de Balling a Cuera, el ha stiletau ella 1559. Tenor *Cahannes*, pag. 76, fuss el staus maridaus cun Agathe de Castelberg, sora digl avat Christian. Quei ei a riguard la vegliadetgna de dubitar. Fabricius di en sias brevs a Bullinger (17 d'avrel 1561), „und ist der Tschudinen pratick, denen junker Stoffel ver[s]chwäget, in religione halb uss, halb in . . . . Capol

Igl ambassadur Riccio ha duvrau il medem remiedi.¹ Perfin il predicant Filipp Gallicius (Saluz) ha surviu ad el (Dolmetsch). Saluz retschaveva daners spagnols e papals e dasperas lu era franzos.² Era cauderschader Gion de Capol a Flem selai unscher da Riccio e favorisescha per temps ils projects de Spagna e dil papa e semigliont era Tscharner a Cuera. Il pli ferm mava en quei temps, la stad 1561, Cabalzar cun Bianchi e cun Riccio; el sperava ina viulta cumpleta en tuttas damondas della tiara. Dasperas schava Cabalzar bein era crer, d'el seigi in capo franzos, ed el retergeva sper gl'avat de Mustér la pli gronda pensiun franzosa en Surselva.³

Cumins e vischnauncas fuvan la stad 1561 en grond moviment. La risposta a Bianchi e Riccio occupava ils cumins sper las autras fatschentas. Cabalzar tractava culs cantuns catolics davart Beccaria e la reforma en Mesauc, l'uiara encunter Glaruna ed ultra de quei spetgava el sin ina clara decisiun ord Frontscha. Il retg Carli ils IX e sia mumma Catrina de Medici tractavan era en fatgs de cardientscha culs calvinists a Poissy, e la Spagna smanatschava encunter la Frontscha per cass, d'ella tolereschi la heresia. Sin in congress della Ligia grischa a Glion, la stad 1561, ha Cabalzar declarau: il concil a Trient vegn buca ad haver tonta muntada, sco la decisiun en Frontscha.⁴ Ils 20 d'october 1561, ferton che la dieta dellas Ligias a Glion sepreparava de remetter a Bianchi e Riccio la risposta dils cumins sin lur pretensiuns tschentadas a Cuera, arrivian novas de Frontscha; ellas laien supponer, che la causa dil papa stetti mender, e Bianchi e Riccio vegnan renviai cun lur pretensiuns.⁵

---

est hic homo atheos, der sonst ein undchristlicher, vernöteter gesel ist, obaeratus“ . . . . El retscheivi daners da Frontscha, per rimnar schuldada e combatter ils hugenots. Pli tard di Fabricius (21 d'avrel 1561), „ein verdorben und sonst ein verruacht mensch“. Las Ligias han il zercladur 1562 scumandau de dar agid als Guises encunter ils hugenots.

¹ Ennio Filonardi ei gia 1531 s'exprimius, che cun daners sappien ins era menar anavos tuts tier la baselgia catolica.

² Quellen 23, Einl. XXVI.

³ Annalas XL.

⁴ Quellen 24, 336. Tras igl edict dil schaner 1562 ha la regina sistiu il combat encunter ils hugenots.

⁵ Quellen XXIV, 343. Meyer, F. Schweiz. Museum 1839, p. 58.

Deputai della dieta han accompagnau ils dus diplomats, tenor vegl usit, tochen sils confins. Il tractament e surtut era il quen della dieta havevan irritau els grondamein. Il success fuvà staus pigns, indirectamein havevan els surviu agl uestg de Cuera en siu combat encunter las emprovas de privar el da sia pussonza.¹ A Glion fuvà gl'uestg compariu en pompa e cun biala suita, per manischar sia caussa, mo el ha buca saviu impedir, ch'ella ei vegnida tratga alla liunga. Ins sedispetava ussa pli migeivlamein, essend il retg de Frontscha pli interessaus per las Ligias e lur truppa, e per pass e repass, ed en siu interess stava la pasch interna.

Calonda mars 1562 ei en Frontscha l'uiara denter ils hugenots u calvinists e la partida catolica dils Guises rutt'ora. Il duca de Guise ed il cardinal de Guise han schau massacrar biars hugenots a Vassy. Ils hugenots, menai da Louis Condé han battiu, entochen che lur grond adversari duca Franz de Guise ei vegnius assassinaus ils 18 de fevrer 1563. Lu ha la regina Catrina puspei fatg pasch e relaschau igl edict d'Amboise (mars 1563). Duront quei grev combat en Frontscha han ton Condé, sco ils Guises encuret g truppa egl jester. El Grischun spetgavan ils predicants sil clom de Condé ed ils catolics sin in giavisch dil retg Carli IX, ch'ils Guises tenevan en lur mauns. La pluralitad protestanta ha ella dieta semplamein scumondau a tuts de prender survetsch sut ils Guises. Mo dad Uri enneu vegnevan ils catolics en Surselva stimulai de marschar en agid a Francestg Guise, e biars umens s'brigavan ord la Lumnezia, Sursaissa e la Cadi da notg sur l'Alpsu, e las duas outras Ligias lamentavan sur quei secuntener.

Quellas relaziuns parevan al guvernatur spagnol a Milaun buca disfavoreivlas per far in'emprova cullas Ligias, de vegnir tier in'allianza. Ellas Ligias resdavan ins gia, ch'il retg de Spagna vegli rumper en Frontscha e far ina fin als hugenots e tutta heresia. Igl ambassadur de Milaun cont Giovanni Angiuscola

¹ Quei pertucca meins la Ligia grischa, schegie che Planta e Cabalzar prendan aunc adina viva part en quei combat. Bianchi e Riccio havevan dumandau ina dieta sin lur quen, sco usitau en tals cass. Ina dieta (Bundstag) regulara havevan las Ligias mo per s. Barclamiu, il congress grond (3 caus e 3 deputai) il schaner u fevrer, il congress pign (3 caus) igl avrel, zercladur u fenadur ed october u december.

ei viàgiaus en Mesauc, e da leu anora ha Baldassare Molina accompagnau el a Cuera. El vuleva serrar in'allianza, per obtener la lubientscha de saver da tut temps passar tras las Ligias cun truppa spagnola, surtut en cass d'uiara. Ils catolics en Surselva vulevan immediat s'accordar e serrar l'allianza.¹ Era Sursès, Bergaglia ed ils cumins sper la via de commers dil Spligia sustenevan ils Sursilvans. Sinquei ha era il retg de Frontscha tarmess igl ambassadur Pomponne de Bellièvre ellas Ligias; ils predicants fuvan, patertgond vid il combat dil retg encunter ils hugenots, pauc scaldai per el. Combatter el, astgavan els buc, aschiglioc fussen ils purs e signurs s'alzai encunter els, e havend els mo las lètgas, preferevan els il survetsch en Frontscha, pertgei els consideravan il retg de Spagna per il pli furibund adversari della reforma.

Pomponne de Bellièvre ha distribuiu grondas summas sco pensìuns franzosas, ed il cont Angiuscola ha fatg quei aunc cun pli gronda mesira. Ils menaders sesevan a Cuera e gudevan, ed ils purs dad omisduas parts currevan neutier, rugavan e pretendevan e grevan finalmein per daners, aschia ch'ìls umens della dieta stuevan seturpigiar avon ils ambassadurs giud la demoralisaziun de lur pievel.² Hercules de Salis a Clavenna accentuava, ch'ei setracti buca della religiu; denton Fabricius ed ils predicants vulevan far garantir Bellièvre, che las truppas reticas astgien mai marschar el combat encunter ils hugenots. Il november 1564 ei lu Sancho de Londina vegnius da Milaun, per retscheiver la risposta finala, schebein las Ligias veglian s'alliar cun Milaun ni buc. La dieta ha ils 22 de schaner acceptau l'allianza cun la Frontscha, denton mo cun in pli de 13 vuschs. La Ligia grisca haveva retschiert las grondas summas da Bellièvre, e tuttina han ils deputai en lur pluralitad refusau il contract. Ils cumins sper la via dil Spligia han per interess de trafic e commers cun Milaun desistiu de far marcau. Giadin'aulta e Bergaglia han schizun protestau encunter l'allianza e fatg dertgira nauscha.³ Silla dieta dil mars a Tavau han lu era tut ils

¹ 5 de mars 1564, Quellen XXIV, 492.

² Meyer, F. Die Gemeinde Locarno II, 295.

³ Remarcabel ei il secuntener de cauderschader Gion de Florin en quels fatgs. El stava quels dis en relaziuns amicablas cugl ambassadur Bellièvre ed

deputai della Ligia grischia approbau e confirmau l'allianza culla Frontscha.¹

Paucas jamnas pli tard ei igl uestg Thomas Planta morts, e Barclamiu de Salis e Beat a Porta ein onns ora sedispitai per la successiun. Salis haveva ina gronda parentela e las vuschs della Ligia della casa de Diu per el ed ils predicants encunter el.² Beatus, plevon a (Feldkirch) s. Pieder e member dil capetel, burgheis de Cuera e grond adversari della reforma, vegneva sustenius dalla pluralitad dils canonics, dals cantuns catolics, dagl uestg de Constanz e pli tard dal papa a Ruma. Ils Salis han duvrau la forza, priu possess dil casti episcopal, ed ils adherents de Beat a Porta ein marschai en Surselva, sefidond sigl agid u sustegn della Ligia grischia e dils V cantuns catolics. Ils Salis e lur candidat han tenu la dira, mo suenter che il papa ha giu approbau la nomina de Beatus, ha Cuera plaun e plaun bandunau ils Salis, principalmein sut l'influenza de Tschanner. Sias relaziuns cun Gion de Planta han effectuai la midada a Cuera. Onns ora ha Beat aunc battiu, per far bonificar il donn tras ils Salis. L'elecziun de Beat a Porta fuva en mintga cass ina victoria della part antireformatorica; il combat per la secularisaziun fuva senza aspects. Era ils auters combats mavan alla fin. Glaruna haveva anflau ruaus entras la mediaziun de Turitg e Lucern. Beccaria haveva bandunau Mesauc; sulet ellas tiaras subditas smanatschavan aunc ils vegls conflicts per las Ligias, e quei fuva tonpli prigulus, essend d'ins sepreparava a Milaun e Ruma per ina pli ferma resistenza alla reforma sils confins della Italia. Era ellas personalitads haveva ei dau grevas

---

ha sin giavisch de quel vuliu trer siu amitg Lussy tier la partida franzosa. Lussy ei vegnius a Baden tier Bellièvre, mo declarau, el resti amitg dil papa. A Friburg, nua d'ins vuleva terminar il contract cun Frontscha, ha Lussy proponiu: ins deigi far marcau, sch'il retg de Frontscha empermetti de mantener la baselgia romana en Frontscha. Sin quei ha Bern desistiu dall'allianza. Florin ei lu ius a s. Marsan per signar il pact. El sescaldava buca meins per igl aur franzos, che per la benevolentscha papala (Feller 'R. I., 62 e Bibl. nat. ff. 16012, f. 92).

¹ Las pensiuns fuvan denton il fevrer 1565 vegnidas pagadas da Bellièvre e havevan fatg grond fretg; legia la gliesta Annalas XL.

² Fabricius scriva a Bullinger ils 7 de matg 1565: wirt's der Ertspriester, der Salisch, so ist er des yetzigen pabst eigene Hand (Quellen XXIV, 605).

midadas. Il capo-uregiader Martin de Cabalzar fuva morts 1565. Ils davos combats a riguard l'allianza de Milaun e Frontscha haveva el buca menau pli. Sil tiern s. Gieri 1562 fuva el aunc daventaus cauderschader e haveva decidiu il process denter gl'avat Anrich de Mustér (representaus da místral Giacun Wolf de Trun) ed ils ded Uors, che havevan priu in zenn ord Munt s. Gieri.¹ Returnaus a casa hagi Cabalzar giu ina dispeta cun siu vischin, e quel hagi bastunau el quasi silla mort, rut ora divers dents, scarpau ora la barba, aschia ch'el hagi buca pli saviu turnar ellas dietas e congress.²

Gion de Capol a Flem, il menader dils reformai, ha aunc operau ellas fatschentas de 1565, aschia sco deputau a Baden. Planta ei aunc restaus alla testa della partida.³

Ils medems dis seprepara a Milaun e Ruma la baselgia catolica per il rigurus combat encunter la reforma e sia propaganda. — Il settember 1565 arriva Carli Borromeo, il nevs de papa Pius ils IV e dil castellan de Musso, a Milaun sco archi-uestg. Gia 1560 haveva Melchior Lussy beneventau el a Ruma sco protectur dils Confederai. Carli Borromeo dueva e vuleva exequir ils conclus dil concil de Trient, che fuva 1563 vegnius serraus. Surtut haveva el en égl ina seriusa disciplina ecclesiastica, sco fundament d'ina nova veta religiusa. Igl october viagescha Carli Borromeo tras las pleivs dil Tessin, examinescha il clerus, surveglia il survetsch divin, las relaziuns dellas pleivs

¹ *Cahannes*, pag. 65.

² Aschia resda Fabricius en ina brev a Bullinger dils 20 de matg 1562. Florin seigi era returnaus a Mustér ed hagi en ina dispeta sturniu siu fumegl cun in crap e stuiu indemnisar ils parents cun 200 renchs. El ei cuort suenter viagiaus a Trient sil concil (1562). El ha suenter surschau las fatschentas politicas ad auters (Maissen etc.) ed ei morts 1597.

³ Ardüser p. 283. di: Planta hagi giu art e part della secularisaziun della claustra de Cazas. 1526 havevan ins calau leu de retscheiver novizas, 1550 pagau las davosas pensiuns e vendiu ils beins entras Planta. De Mont, che vegn cheu menzionaus, fuva gia morts 1534 el Rein e buca el lag Rivaun. Pareglia era Fortunat Sprecher en sia cronica p. 216.

El combat denter Beatus a Porta e Barclamiu de Salis scriva Fabricius a Bullinger ils 15 de matg 1566: der von Rozins, qui author huius mali et est papisticissimus, hat ein dochter; die begärt h (err) Tscharner synem sun; dan ist denen gesellen wec(?).

dil Tessin, combatta leu surtut il concubinat, era generalmein usitau,¹ ed el defenda ils dretgs canonic.

Igl' uost 1570 tuorna Carli Borromeo per visitar ils cantuns svizzers. A Blizuna haveva Lussy in bien amitg, il cavalier Bernardino Ruginelli. Quel fura sco biars Grischuns dad ina vart pensionari e confidau de Frontscha e da l'otra in veneratur de Borromeo e de sias tendenzas. Ruginelli ha fatg attents Borromeo sin la reforma en Mesauc; el haveva empruau ded allontanar il scolast Trontano. Gia ils 26 d'avrel 1570 havevan ils treis cantuns puspei dumandau las Ligias, che Beccaria e Trontano vegnien bandischi, e cuort temps avon havevan ils menaders catolics ord la Surselva purtau tgisa avon la dieta, che ins tolereschi puspei Beccaria en Mesaunc. La dieta haveva sinquei declarau, che Beccaria e Trontano gaudien era pigl avegnir il dretg d'asil ella Rezia.²

Gia ils 17 de matg 1570 haveva igl avat Christian de Castelberg era tarmess ina brev per Carli Borromeo a Ruginelli e recumandau la Rezia a sia protecziun. Viagiond ussa igl uost Carli Borromeo da Blizuna viers il Gotthard, ein igl avat de Castelberg ed il prefect claustral Pieder Bundi viagiai ad Olivone u Biasca e salidau igl archiuestg ed envidau el tier ina viseta ella Rezia. Las relaziuns ellas Ligias ein vegnidas discussionadas. Igl avat ha lamentau sulla veta dil clerus e sur l'indifferenza digl uestg, che menava ina veta laica e pauc edificonta.³ Carli Borromeo ha continuau siu viadi sur Altorf, Stans e Lucern e da cheu tier sia sora, la contessa Hortensia a Hohenems, ed ils 2 de settember eis el puspei ad Ursèra. Cheu comparan puspei

¹ *Feller, R.* Melchior Lussy I, 110 e sqq. In dils admiraturs de Borromeo, P. Antonio Bandera, declara gia 1566 a Quinto ed Airolo giud scantschala: spirituals, che vivien el concubinat tuchi la scomunica en questa veta e la smaledicziun perpetna en l'otra veta. Sin quei han ils plevons ded Uri, sut il decan Heinrich Heyl ad Altdorf, che duvrava nauschas expressiuns sul pader, portau tgisa avon las autoritads ded Uri, e quellas han sentenzionau Bandera en tiara subdita, el stoppi revocar tut sin scantschala, nua el hagi plidau ses plaids. Bandera ei vegnius menaus ad Altdorf sco rebell. Arrivond 1570 Carli Borromeo ad Uri, ha Heyl presentau a C. B. in de ses fegls, mo C. B. ei seviults cun indignaziun.

² *Campell* pag. 470/71.

³ *Feller* II, 35, *Cahannes*, 81.

igl avat de Castelberg e Pieder Bundi, ed en lur cuminonza era igl uestg Beat a Porta de Cuera, per prender cussegl cugl archiuestg. Castelberg ei plein fervenza per la regeneraziun, che Borromeo damonda; Beat a Porta ei opportunist cun bia risguards e cun la tema de vegnir scatschus ord igl uestgiu. La disciplina tier il clerus e la reforma en Mesauc paran esser stai ils pugns principals della discussiun. Gia da Mustér anora animescha Beat a Porta ils de Mesauc de combatter la reforma, e silsunter admonescha el siu clerus de desister dal concubinat.¹ Era Borromeo scriva als de Mesauc, e surtut Ruginelli lavura encunter Beccaria e Trontano da Blizuna anora, e quels ston bandunar Mesauc. Ils predicants han sinquei tgisau igl uestg avon la dieta, e Beat a Porta ei seperstgisaus, el hagi sut l'influenza de Borromeo buca saviu far auter, che admonir ils de Mesauc. La reforma haveva ussa negins aspects pli d'anflar in niev terren ella Ligia grischa.² Christian de Castelberg en uniun cun ils politichers en Surselva, surtut cun Gallus de Mont, han menau il combat vinavon.

En connexiun cun quei moviment, instradaus da Milaun anora, ei il davos dils combattants ella Ligia grischa curdaus,

¹ Pareglia *Wymann*, *Geschichtsfreund* 52, pag. 283; *Cahannes* 81, 82; *Campell* II, 473.

² 1572 seigien tschun plevons — aschia resdan ils cronists claustrals (*Synopsis*, p. 119; Cuorta memoria p. 228 e *Cahannes*, 84) viagiai a Turitg, per s'instruir ella reforma. Els seigien negai el lag Rivaun. Examinond quella raquintaziun ei de remarcar: in aschi grond naufragi ei da 1572 buca enconuscents, mo bein egl onn 1570. En quei onn (ils 11 de schaner) ei da maneivel de Riva (Wallenstatt) ina gronda barca cun sal e vin ed in diember grischuns (marcadonts de garneci) sfundrada. 20 personas ein mitschadas, 49 personas e 6 cavals negai (*St. Galler Mitteilungen* XXVII, 654). Fusan ils plevons stai denter quellas unfrendas de 1570? A Turitg, Cuera, Glaruna plaida negin sur ils plevons. Ord las gliestas dellas pleivs ei nuot d'eruir. — Reflectond sur ils motivs per ina tala opposiziun, savess ins vegnir tier la conclusiun, ch'igl avat de Castelberg hagi sin fundament dils conclus de Trient operau cun energia encunter il concubinat e cheutras leventau resistenza tiel clerus, sco quei daventa lu en auters loghens. P. e. ha quella damonda dau difficultats els treis cantuns catolics, nua il clerus ha resistiu al nunci Bonhomini 1579 (*Steffen e Reinhardt* I, 499). Ed ils plevons el comitad de Baden han aunc demussau pli nauscha renitenza e 1580 puspei priu en casa lur femnas u concubinas (*Eidg. Abschiede* IV, 2, pag. 1150 e *Cysat* egl archiv für schweiz. Reformationsgeschichte II, 5). Ord autras relaziuns ei quella raquintaziun della *Synopsis* pauc capeivla.

Gion de Planta. Tier ils predicants valeva el per il capomenader della part catolica, e Gion de Planta fura bein il pli sculau e pli versau denter ses partisans, in um de stema, bein temius, mo negin fanaticher. El haveva sez empruau de capir la reforma; el seseva a Turitg a meisa cun Bullinger, el legeva ils tractats dils predicants, manteneva cun ils umens della cunterpart, sco Tscharner, bunas relaziuns, mo en la persuna de Cabalzar haveva el piars siu pli fervent partisan, in um empau rubiesti, sco siu temps e beinduras de nauscha tempru, stimaus e temius da ses adversaris en ina. Planta fura isolaus e quei tonpli, che ses subdits el segneradi de Razen ed en quel de Trin vesevan en el igl aristocrat, il catolic e rehun, che haveva acquistau il segneradi ed uffecis en Valtlina e pinava de sefar lartgs ella Ligia grischa. Els demussavan generalmein gronda renitenza. Ils de Schoms e Valrein e Glion e contuorn portavan leutier aunc in'aversiun confessionala, e cun la Lumnezia e la Cadi vesevan els el segner de Razen in adversari de lur survetsch franzos e lur attaschadadad alla Frontscha. El stava per la rateina politisada de siu temps memia ault, per buca suffrir ina terribla curdada. Ils evenements han demussau quei!

Ils 28 de fevrer 1571 haveva il papa en ina bulla autorisau Planta de reacquistar tuts beins e benefecis della claustra de s. Ursula a Teglio en Valtlina. Quels haveva la reforma annectau, ed els survevan sco paga u intrada dil predicant de Teglio. Planta ei ius en Valtlina ed ha vuliu prender possess dils numnai beins e surdar quels a siu fegl Conradin, decan della catedrala a Cuera. Ils predicants de Cuera, Tobias Egli ed Ulrich Campell, han gia baul giu novas de quella bulla, ed en lur priedis han els attaccau passionadamein Planta, surtut fageva quei Egli; era ils auters predicants grischuns ein vegni a Cuera e discussionau la fatschenta. Ils Salis en Bergaglia, inimitgs mortals de Planta, che haveva combattiu l'elecziun de Barclamiu de Salis sco uestg, han instigau ils Bergagliots ed ein marschai cun quels a Cuera, tergend Sursès, Avers, Vazsu ed ils umens de Dumliasca cun els, per tener dertgira nauscha sur Planta.¹ Quel ei

¹ Planta fura gia el combat per il segneradi de Razen 1554—58 vegnius en discordia cun Barclamiu de Stampa en Bergaglia e culs de Marmels, che havevan lur parentela en Sursès ed en Lumnezia. 1554 duevan ils de Marmels

fugius ord la tiara. Ses adversaris, ils Salis ed ils predicants, han ussa portau ensemen tut quei, che seschava resdar ni vegneva resdau sur Planta. La dieta¹ dellas treis Ligias, della quala Planta haveva biars onns priu part, ha concludiu (17 de november 1571) de metter avon tut ils fatgs als cumins e schar decider quels, sche ins vegli disponer sur Teglio. La causa pareva ded ira ina via ruasseivla, e Planta ei returnaus a Razen e Cuera. Strusch ein quellas novas vegnidas en Bergaglia, ch'ils Salis han dirigiù il pievel encunter Cuera. Ils cumins ein puspei serimnai en roschas, leutier ils adherents dils Salis ed ils amitgs de Frontscha. Era Schoms ha ussa priu las armas. Leu havevan ins aunc en memoria, co Planta, Florin e Cabalzar havevan combattiu Beccaria e Trontano en Mesauc. En Surselva fuvu aunc tut ruasseivel; il cauderschader Cavazza a Glion haveva viu nuidis il moviment en Schoms. — Planta ha, arrivond las roschas avon il marcau de Cuera, bandunau il marcau ed ei fugius a Laax; el sperava leu sin ses amitgs. Ils Bergagliots ein era marschai a Laax, e leu ein ils umens della Ligia grischa serimnai. Ils menaders della Surselva vulevan proteger Planta, ni silmeins impedir mintga act de violenza encunter el. Cavazza, Raget de Capol de Flem, Giacun Schmidt de Glion, mistral Joachim de Jochberg a Laax e Gallus de Mont a Vella paran tuts haver intermediu per Gion de Planta, mo lur resistenza encunter ils Bergagliots ei pari buca stada detscharta avunda, ni ch'els han temiu de suttacumber. Finalmein ei Planta vegnius arretaus, forsa era per cuntentar ils Bergagliots e schar marschar els a Cuera; las expensas per quellas bandas fuvan gia a Razen, essend en deivets, surdar il segneradi a Barclamiu de Stampa, che fuss aschia daventaus in dils treis caus della Ligia grischa; quella vuleva ils de Marmels, mo Gion de Planta ha acquistau Razen. Ils de Marmels han processau cull'Austria e battiu encunter Planta ed ein sebess cun la partida franzosa. La Frontscha ha dau daners a Stampa e susteniu el encunter Planta e l'Austria. 1558 ei il process ius alla fin; l'Austria ha pagau il Stampa ed ils de Marmels. Senza influenza para l'aversiun de Stampa ed ils Bergagliots e de Marmels e Sursès buca esser stada (Castelmur, A. v. Conradin von Marmels und seine Zeit). Ultra de quei haveva Planta 1569 promoviu en uniun cugl avat Christian de Castelberg, cun cauderschader Camenisch a Razen e. a. il scamond de practicar ella Ligia grischa (pli tard el Kesselbrief), per impedir ils Salis de practicar cun daners.

¹ U il congress?

considerablas (1000 crunas). Ils Bergagliots han mumentau lur Ligia della casa de Diu e quella dellas X dertgiras, de dar alla Ligia grischa la brev de libra condotta ni salvaguardia per Planta. Ultra de quei han las duas Ligias empermess, ded era prender auters cavaliers papals, sco certs Salis, avon la dertgira. Probabel han ils amitgs de Planta defendiu el en quei senn a Laax. Sefidond sin quellas empermischuns, han ils Bergagliots cun 600 umens della Ligia sura saviu menar Planta, malamein vestgius e mess sin in cavagl nausch, a Cuera.¹ Landrechter Gelli Maissen, in um de buna fei e pauca bahaultscha, deigi haver detg: meglier eis ei de schar perir in, che de far pitir in entir pievel. El fuva staus capitani en Frontscha e fuva pensionari franzos e forsa ord quei motiv era buca scaldaus per Planta. Maissen haveva adina evitau il combat, priu ora 1559 cura igl ambassadur franzos haveva dirigiu el encunter il predicant Fabricius, che combatteva il survetsch franzos. Aschia ei Planta curdaus els mauns de quella puraglia grischuna e dils veturins de Bergaglia. Planta ei vegnius menaus avon ina dertgira nau-scha, torturaus e truaus alla mort. Denter ils derschaders sesevan era Caspar Tomen de Schoms, il burser Gion Bistgaun de Morissen e Tumasch Blumental de Lumnezia, Mang Reget de Laax e Stiafen Martin de Rueun; els han votau encunter la sentenza de mort e cun els mistral Gion Pol de Samaden, che ha funzionau sco defensur e Christen Andris de Tavau. Avon che vegnir menaus alla mort, ha el aunc survegniu la viseta de Campell; a quel ha el renfatschau: quella tresta sort seigi sia opra.

Sin via alla mort ha Planta alzau ils égls encunter tschiel e plirau: o, Ligia sura, Ligia sura, co has ti mei surmenau, a ti ha jeu fidau e ti has menau mei en tala sventira. Planta ei curdaus, perquei che sia partida ha targlienau memia liungtemps avon che dar agid; ella fuss, viers la pussonza dils Salis e predicants, forsa era stada senza success, tonpli che ils partisans franzos demussavan lur indifferenza. La politica de Planta ellas damondas de Mesauc, Glaruna e Valtlina, la scuidonza

¹ Gallus de Jochberg, mistral e scarvon della Ligia grischa, haveva susteniu Planta e Cabalzar ferventamein ella politica. El haveva cumprau il segneradi de Schluein ed ha lu vendiu quel 1594 a Gallus de Mont.

de nauschas roschas purilas e de ses subdits encunter igl um losch, empau brutal, mo de spért e beinstonza han preparau ad el la tresta fin.¹

Suenter la mort de Gion de Planta ein ils derschaders e las roschas purilas turnadas a casa, per celebrar la fiasta de Pastgas, e da miez avrel 1572 funzionava la dertgira puspei sut la menonza de Barnabas Grass e tractava las tgisas encunter Hercules, Battista e Dietegen de Salis.² Il pli dils 66 derschaders ei visavi quella glied staus aschi migeivels, ch'ils representants della Ligia grischa han bandunau la dertgira. Continuond lu il proceder, ha la dertgira mess maun als adherents e protecturs de Planta en Surselva. Cauderschader Cavazza a Glion, che haveva vuliu impedir las acziuns encunter Planta, ha survegniú in castitg de 600 crunas. Raget de Capol a Flem, Joachim de Jochberg, Giacun Schmidt a Glion ein vegni castigai per considerablas summas. Ils 7 de matg ei la dertgira s'occupada da Gallus de Mont, il capopuccont els églis de quella glied. El era in um de 35 onns, fuvava en cuort temps daventaus il successur politic de siu sir Martin de Cabalzar e menader dils catolics. La dertgira renfatschava ad el, ch'el seigi staus a Milaun e tractau cul duca de Savoia,³ che haveva la mira de laguoter Geneva e che preparava cheutras era als predicants grischuns ils pli grevs quitaus per ils calvinists a Geneva. Era tier auters potentats seigi el staus en quellas fatschentas e finalmein hagi el cun in amulet ni cun in remiedi voliu gidar a Gion Planta de mitschar dalla mort. Gallus ha survegniú ina peina de 1000 crunas, tonpli ch'el haveva l'entschatta refusau de comparer a Cuera; quei ei stau igl act final della dertgira.

Denton fuvava il Beitag u congress radunaus e deputai dils Confederai comparí, e sin lur instanzas ei ina dertgira sut prefect Stiafan Willi de Cuera sesida, per mitigar las sentenzias, e

¹ Sur Planta pareglia *Valaer, M.* Johann Planta.

² A Dietegen fagevan las roschas ni singuls de quellas la reproscha, el hagi battiu a Siena encunter ils Grischuns, bein vivents che havevan battiu a Siena sco il Risch Raget de Camuns ed a.

³ Ils cantuns catolics havevan serrau in'allianza cul duca de Savoia 1560 e Gallus dueva, schegie lu mo 25 onns vegls, haver tractau a Milaun culs Confederai ed il duca ensem, mussaments per quella pretensiun havein nus negins, pusseviva ei la caussa (*Anzeiger für Schweizergeschichte IX, 83*).

quei ei lu daventau. Era culs artavels de Planta ei el dequors digl onn 1572 vegniu tractau, principalmein sin giavisch dils Confederai, ed ils artavels de Planta han pagau 7000 renchs, che ein per gronda part sfundrai els sacs dils deputai e derschaders. Cavazza e Gallus ed auters ein suenter liung vi e neu vegni graziai.

Ina fatschenta haveva la dertgira nauscha sut Barnabas Grass aunc stuiu schar pendent, la tgisa encunter ils paders de Morbegno; quella haveva in interess special per ils predicants: il zercladur 1568 haveva la sinoda giu ina radunonza a Zuoz. Il predicant Cellario de Morbegno fuv da Zuoz anora returnaus sur il cuolm Maloja tras Bergaglia a Clavenna, e sillas rivas dil lac de Como fuv el cun agid d'in pader Toreto vegnius arretaus, tarmess a Milaun e suenter in proceder avon il tribunal dell'inquisiziun, vegnius berschaus a Ruma sco here-ticher. Gion de Planta, lu guvernatur a Sondrio, haveva dumandau a Milaun, ch'ins laschi liber Cellario, mo adumbatten. Ils paders de Morbegno vegnevan inculpai, de haver preparau la mort de Cellario. Cuort suenter ha Cellario survegniu in successur a Morbegno, il predicant Calandrinus. Duront che quel perdagava, ein dus paders penetrai en la baselgia reformada ed han sittau sin el, mo senza tucrar el. Pieder Bundi, lu gest podestat a Trahona, ha cun in podestat Wyss de Morbegno fatg ina inquisiziun; ils delinquents ein buca vegni a mauns (11 de mars 1572). La dertgira a Cuera fuv denton radunada, e suenter la mort de Planta ha ella era citau ils paders a Cuera; quels ein nuota compari. La dertgira ei aschia sedissolvida senza saver tractar la fatschenta; ella fageva valer, ch'els paders hagien instigau ils subdits tier la revolta encunter lur superiors. Sinquei ein Menisch Buldet de Breil, Hercules de Salis e Gugelberg-de Moos vegni tarmess en Valtlina, per far ina inquisiziun e giudicar sur la causa. Avon che Buldet e ses compatriots arrivien a Morbegno, ei il prior della claustra fugius. La commissiun ha suttamess ils paders als decrets della tiara de 1558, declarau, il niev prior stoppi vegnir confirmaus dal podestat e quel survegliar l'execuziun dils decrets. Ils 22 de schaner 1573 ha la dieta lu confirmau l'ordinaziun. *Menisch Buldet de Breil* fuv il quinau de Baschli e digl avat de Castel-

berg; dad ina vart fetg premuraus per ils interess della claustra e da l'otra per quels della Frontscha, mava el en general las vias de Baschli, mo forsa pli passionaus. Dal temps, che siu quinau fuva vegnius avat, haveva il salter Menisch bein gidau suenter sias forzas, e silsuenter ha el sco prefect claustral desistiu da siu uffeci e liberau la claustra dall'ugadia, che quei uffeci representava; 1572 fuva el vegnius mistral e sco tal e sco representant dils catolics haveva la dieta tarmess el (enstagl dil Landrechter Crest de Sax) a Morbegno, per giudicar sur ils paders. Buldet ei lu 1575/77 turnaus sco podestat a Teglio e suenter siu retuorn puspei staus mistral 1579 e deputau alla dieta.¹

La revisiun dellas sentenzias e las tractativas culs Plantas han ils Salis e lur Bergagliots buca pudiu suffrir, senza aunc ina gada prender las armas. Il mars 1573 ein ils Bergagliots puspei marschai encunter Cuera, e cun els ein leu compari ils umens de Schoms e de Sursès e Portenza, pia tut gliud, che haveva preparau la mort a Planta. Ussa smanatschavan quellas bandas surtut de castigiar Gallus de Mont e Caspar de Schauenstein e Schalket pli rigurusamein, per haver practicau e cumprau uffecis en Valtlina per il bienni vegnend de 1573/75. A Cuera han ins serrau las portas e demussau pauc plascher giud las roschas. Ellas ein idas a Tusaun e mess ina nova dertgira nauscha (la fin de mars 1573) ed elegiu Cla Nold sco president. Ils inculpai ein, patertgond vid la sort de Planta, fugi ord la tiara tier ils Confederai, aschia era Gallus, che ha dumandau leu assistenza. Gallus ei lu silsuenter comparius a Tusaun ed ei se-defendius aschi bein, ch'ils derschaders ein secumentai de prender ad el igl uffeci de guvernatur, ch'el haveva cumprau per 1573/75

¹ Menisch Buldet derivava d'ina dellas familias dils libers a Breil, che fuvan 1535 tras contract passadas sut il domini della claustra e havevan cheutras era survegniu il dretg de passar en uffecis dil cumin (mistral, deputau, gerau etc.). Pli baul appartenevan ellas al cumin dils libers de Laax. Buldet fuva maridau cun Cornelia de Castelberg, sora digl avat. (*Cahannes* pag. 75/76). El compara sin las gliestas de pensiun de Frontscha 1565 e 1569, 1587 cun ses fepls Giacun, Gion e Menisch. Plitard anflein nus el sin gliestas de Veniescha (1603 e 1605), e cuort suenter para el esser morts en aulta vegliadetgna. Els uffecis della Cadi ed era della Ligia grischa eis el staus ina persuna d'impurtonza. A Breil viva sia memoria el num della casa si „Ca-Menisch“.

e cun ina peina de 50 crunas.¹ Tuttina ei lu Gallus aunc se-viults tier ils cumins, per anflar grazia.

La piazza de guvernatur en Valtlina ha il *Risch Raget de Camuns* survegniu. Il Risch de Camuns era in vegl schuldau, che haveva fatg diversas campagnas, e 1553 haveva el purtau la bandiera ella battaglia de Siena ni Marciano. Silsuenter ha el sut la bitgeta de Martin de Cabalzar conservau las simpatias per ils retgs de Frontscha. Ord la revoluziun era el ussa sco representant dellas roschas² vegnius tier la pli aulta honor ella tiara subdita. Per ventira ha el survegniu Paul de Florin sco siu vicari.³

La dertgira nauscha de Tusaun ha era sentenziau Baschli de Castelberg tier in peina de 3000 crunas e priu agl interpret u dolmetsch Gion Florin igl uffeci de vicari, ch'el haveva cumprau, e castigiau el per 6000 crunas. Igl uffeci de vicari, curdava quei onn alla Cadi. Paul de Florin ha remplazzau el. — Quella dertgira, circumdada dallas roschas purilas, ha operau tochen il fenadur (1573). La dieta s. Barclamiu a Glion ha lu sin instanzas dell'Austria e dils Confederai concludiu de tschentar ina nova dertgira a Cuera e schar reveder las sentenzias

¹ *Campell* pag. 509.

² Quellas roschas ein savens elegidas dallas vischnauncas, che tarmettan entgins representants; savens vul tut cuorrer a beiber e magliar, ord Bergaglia p. e. comparan ils veturins e berniers e sedeportan sco schenta rabiada encunter Planta 1572.

³ Risch Raget de Camuns haveva naturalmein survegniu la scharscha era perquei, che la Lumnezia haveva per quels dus onns il dretg silla piazza de guvernatur. Gia el process encunter Dietegen de Salis havevan ils vegls combattants de Siena renfatschau a quel, ch'el hagi battiu encunter els. Ei mordeva a quella veglia schuldada, che haveva stuiu turnar a casa senza las bandieras. Quellas fuvan vegnidadas en mauns dell'armada de Fierenza e pendeavan leu. Durent il bienni de Risch ein lu la stad 1575 dus nobels de Fierenza fugi en Valtlina, per haver fatg in attentat sil duca Cosimo a Fierenza. Cosimo ha dumandau, ch'els vegnien arretai e tarmess anavos, ed in ambassadur, il cavalier Alexander Vera, ei vegniu el Grischun ed ha offeriu — forsa buca senza enconuscher la sort de Risch de Camuns ni sin intimaziun de quel — de returnar las bandieras, sche las Ligias surdettien ad el ils perschuniers. La damonda ei lu vegnida suttamessa alla votaziun dils cumins, e quels han buca capiu la dolor de Risch e declarau, ch'ils dus umens de Fierenza stoppien vegnir avon la dertgira en Valtlina, e sch'il duca hagi de tgisar zitgei, sche sappi el far quei. Il Risch ei lu morts ella vegliadetgna d'otgonta onns a Vella 1585.

ed era castigiar ils menaders dellas roschas e revoltas. Quels derschaders han puspei moderau las sentenzias e rendiu l'honor als condemnai, priu ora al decanatedral Curdin Planta, il feigl de Gion de Planta.

Era quella revoluziun sunter la mort de Planta porta in caracter de pissiun. Ils Bergagliots culs Salis e predicants e culs umens de Sursès e de Schoms, menai da tschatschers encunter ils Plantas e lur amitgs, fan la fiera. — Quei grev combat de partida fuvava aunc buca terminaus, che Baschli de Castelberg haveva (la primavera 1573) bandunau la tiara cun truppa, per ira en agid al retg de Frontscha, che combatteva lu ils hugenots, e 1574 ein era Caspar de Mont de Vella e Pieder Bundi e Risch de Marmels¹ de Vella marschai cun lur compagnias en Frontscha. Baschli de Castelberg ha silsunter puspei surviu a sia patria sco ambassadur ell'Austria 1576 e sco ambassadur a Veniescha 1577.

Il combat dellas confessiuns mava denton vinavon. Ruma e Milaun continuavan la propaganda. Bonhomini ha 1578 visitau las pleivs della Valtlina, e las Ligias han sinquei castigiau ils officials, che havevan per part susteniu el. Ils cantuns catolics han puspei empruau d'influenzar las Ligias e supplicau quellas de prender negin conclus a riguard ils plevons jasters en Valtlina, avon che la dieta federala a Baden seigi stada reunida (ils 13 de fevrer 1579), ed igl archiplevon Pusterla a Sondrio ha en medem temps rugau Carli Borromeo (ils 23 de fevrer 1579) de tarmetter predicatur per la cureisma. Per sustener il combat encunter la reforma ha lu il guvernatur Ayamonte a Milaun en num dil papa, de Spagna e digl uestg de Como tarmess igl ambassadur Marc Antoni Bossi tier la dieta dellas Ligias, e quel ha pretendiu, che las Ligias renconuschien il dretg della giurisdicziun ecclesiastica de Como en Valtlina, che ils paders talians vegnien tolerai ed ils predicants bandischai ord las tiaras subditas. Quei han las Ligias refusau. Tuttina ei lu Carli Borromeo igl uost 1580 vegnius personalmein a Tirano e perdagau ed igl onn suondont (1581) a Mustér. La dieta ha tenu la dira, ed ils predicants ha sin la sinoda dils 31 de matg 1581 proponiu alla dieta de fundar ina scola en Valtlina per

¹ Pli tard maridau cun la feglia de Gallus de Mont.

omisduas confessiuns, e 1583 ha la dieta priu in conclus en quei senn.

Gallus de Mont haveva duront la viseta de C. Borromeo a Tirano funzionau sco commissari a Clavenna (1579/81). Da leu anora ha el termess siu feagl Ferdinand e Martin de Jochberg a Milaun ella scola de Borromeo (3 de nov. 1580), e quella via ein entras Gallus aunc divers suondai.¹ 1583 ei Carli Borromeo lu vegnius en Mesauc, envidaus da mistral Gion Batt. Sacco. Cun agid de Panigarola e dil gesuit Achille Galiardo ha el fundau a Roveredo ina scola (atun 1583) sut direenziun dils gesuits, e cun sustegn dellas autoritads ha el combattiu ils reformai. 108 persunas ein vegnidadas arretadas e menadas avon ils derschaders, biaras berschadas.² — Da cheu anora vuleva Borromeo visitar igl uestgiu de Cuera. Las Ligias havevan tenor il conclus de 1557 buca vuliu conceder il pass, mo Gallus de Mont ha procurau, ch'il viadi vegni concedius e Borromeo retscharts cun tutta honor.³

Pervia della viseta de Borromeo e della persecuziun inhumana encunter ils reformai de Mesauc han las Ligias alzau la vusch, e tuttas treis han citau ils menaders de Mesauc (mistral Gion Batt. Sacco, Gion Carletto, Bistgaun Toscan ed Antoni de Cama etc.) avon lur tribunal. Gallus de Mont, lu cauderschader della Ligia grischia, ha stuiu tarmetter il saltèr della Ligia a clamar ils culponts. Davos dies stava aunc la Frontscha, che veseva cun malaveglia ils progress, che Borromeo fageva per Milaun ellas Ligias. Ils 14 Mesolcinès, accusai pervia dil proceder encunter ils reformai en Mesauc, stavan il december 1583 a Cuera avon dertgira. Puspei ha Gallus fatg valer sia posiziun, e tras la mediaziun dils Confederai ha el urbiu ora, che ils inculpai

¹ 1582 tarmetta Gallus treis Grischuns a Milaun. 1582 tarmetta igl avat de Castelberg siu frar Gion, che nus entupein aunc 1578 sco student ella scola latina a Turitg sper auters Grischuns. Siu feagl Ferdinand vuleva Gallus cun agid de Borromeo far canonic de Constanz, mo il cardinal Hohenems ha declarau, per quei intent stoppi el haver silmeins quater perdavonts de bab e mumma ord la noblezia ni esser doctur. Gallus carteva, ch'il cardinal hagi el pauc a cor.

² Camenisch, C. Carlo Borromeo und die Gegenreformation im Veltlin mit besonderer Berücksichtigung der Schule in Sonders.

³ Brev de Gallus de Mont a Borromeo. Sondrio, ils 28 d'uost 1583.

ein vegni surdai alla dertgira della Ligia grischa a Glion. Leu ha lu Gallus capiu de mitigar la sentenza. Encunter Sacco ei la dertgira secuntentada cun ina segirezia de 1000 ducats; la scola de Roveredo ei vegnida scumandada.

Sacco ed ils Mesolcinès han cun pissiun continuau il combat encunter la reforma. Borromeo sez ei cuninagada seviults tier ils cantuns catolics e dumandau lur susteniment, e quels han cun mintga caschun clamau en memoria allas Ligias, con fetg els seigien interessai per la libertad dils Mesolcinès en lur proceder. En tut quella truscha a Glion ei encunter Gallus de Mont curdau la reproscha, el seigi la cuolpa, che Borromeo seigi vegnius ella tiara. Sias stretgas relaziuns cun Milaun e surtut cun Borromeo fuvan buca restadas tschelladas. Strusch ha Gallus giu compleniu siu bienni de cauderschader, sche eis el sez ius en Mesauc tier il vicari Gion Pieder Stuppano ed ha era visitau la scola a Roveredo, che havess tenor la sentenza della dertgira buca duiu exister pli. Gallus ei staus fetg satisfatgs dils gesuìts e de lur scola, ed era cheu ha el lamentau, che ins fetschi ad el grevas reproschas pervia d'ina brev, scretta dad el a Carli Borromeo. Las consequenzas de sia activitad politica e religiosa ha Gallus pli tard giu de portar.¹

El medem temps mava il combat denter reforma e cunter-reforma en Valtlina, ed era cheu ha Gallus de Mont menau sia partida. Ils predicants havevan en lur sinoda dils 31 de matg 1581 dumandau, che las Ligias arvien ina scola a Sondrio, e quei per omisduas parts; naturalmein dueva quella dustar la reforma encunter l'acziun romana e survir a lur senn e pater-tgament, schegie ch'ella haveva il num de survir a tuts. Il mars 1584 havevan las Ligias ordinau a treis commissaris ded ereger la scola: a Gallus, sco cau della Ligia grischa, Dietegen de Salis e Fl. Sprecher. Strusch ein ils commissaris stai vid lur opra, sche ha igl archiplevon Gion Giacun Pusterla animau ils subdits tier la resistenza e revoluziun, e la commissiun ha stuiu

¹ Brev de Gallus de Mont a Borromeo dils 13 de schaner e dils 22 d'uost 1584. *Wymann, E.* Kardinal Karl Borromäus in seinen Beziehungen zur alten Eidgenossenschaft. *Wymann, E.* Aus der schweizerischen Korrespondenz mit Cardinal Carlo Borromeo (Geschichtsfreund 52/54). *Sala, A.* Biografia di San Carlo Borromeo e Documenti I.-IV. resdan sur cardinal Carli Borromeo.

menar ina inquisiziun encunter Pusterla. Gallus ei puspei vegnius en ina situaziun empau delicata, sco cuort avon a Glion. Cun Paul de Florin, Gudegn Casanova de Sursaissa e Gion Capol de Flem eis el sesius ella dertgira nauscha, ed alla finala ha el raquintau: sche jeu fuss buca staus presents, sche fuss la sentenza buca curdada aschi migeivla; malgrad tut operar ha il papa cuort suenter plidau „dei mali commissari“.

La scola de Sondrio era naturalmein ina spina els églis dil guvernatur de Milaun e dils Confederai catolics, e gia igl uost 1584 han quels admoniu de prender la scola a Cuera. El medem temps havevan la Lìgia grischia e quella della casa de Diu dumandau de renovar las veglias alianzas, ch'ellas havevan cun ils siat cantuns vegls (senza Bern); ultra de quei havevan ellas giavischau, che era la Lìgia dellas X dertgiras vegni comprida en quella uniun. Paul de Florin e pli tard Menisch Buldet e. a. han officialmein stuìu presentar quei giavisch alla dieta a Baden. Ils cantuns catolics, irritai sur il proceder encunter ils umens catolics de Mesauc e la scola a Sondrio, han envidau Paul de Florin e Gallus de Mont a Nossadunnaun, per seconferir leu cun Pfyffer de Lucern. Els dus valevan aunc adina per ils *sulets confidai ella Lìgia grischia*, e bein cun lur consentiment han ils Confederai sinquei dau per risposta silla dieta federala: vulan las Ligias oravon empermetter de schar tutta libertad als catolics ellas Ligias en lur proceder, sche vegnin nus a tractar sur l'allianza. Quei ei stau in remiedi, per trer las tractativas alla liunga.

Il schaner 1585 seseva denton la dieta grischuna a Cuera, per reparter ils uffecis en tiaras subditas per il bienni de 1585/87. Gallus de Mont e capitani Baschli de Castelberg aspiravan sin honors, sco usitau gia cumpradas. Avon la dieta ei vegniu distribuìu in pasquil, che cunteneva beffas e presas encunter ils dus umens. A Gallus devan ins empau cun raschun de capir, ch'el hagi tratg ils plevons jasters (Borromeo) ella tiara e seigi pagaus tscheu e leu; surdequei sappi el buca latin e vegli tuttina esser vicari en Valtlina.¹ Quei product anonim derivava bein ord la

¹ Il pasquil scheva: Zu frömbden er groß kundschafft hatt
Wer weißt was infellt übernacht
Und frömbde herrn so stark thuott brichten
Was wir handlent in allen Grichten.

plema d'in partisan franzos, ni forsa d'in predicant e mava encunter la persuna dil capomenader della cunterreforma. Las attaccas encunter l'intelligenza de Gallus de Mont fuvan cert mal-fundadas; Gallus era in um de buna comparsa, bein vesius en Surselva ed en uffecis. Il cronist Ardüser lauda el ferm, sco quel che dat ad el il paun, mo era autras perdetgas dattan la honor ad el; surtut Fortunat Juvalta, che ha enconuschiu el personalmein, lauda sia capaciad e siu vengonz operar. Baschli era aunc in um giuven, mo haveva tut criedi. Nunditgont quella attaccas ein ils dus umens vegni elegi: Gallus sco vicari e Baschli sco guvernatur e Tumasch de Schauenstein sco guâ a Maienfeld.

Cuort suenter quellas elecziuns, il fevrer 1585, vegn ord Valtlina il clom d'agid dil commissari a Clavenna e dil guvernatur Rudolf de Schauenstein a Sondrio. La Spagna haveva da Milaun anora serrau ils confins e transit de rauba e schau marschar truppa encunter la tiara dils subdits dil Grischun. Ei fuva ina demonstraziun encunter la reforma. Gia igl onn avon havevan las Ligias giu l'impressiun, che Milaun hagi preparau in'attacca en uniuin culs subdits. Ussa ei Gion de Florin marschhaus tier ils Confederai per agid, e la Frontscha ei vegnida avertida. Las Ligias han alarmau entuorn 6000 umens, e las truppas ein marschadas dapi ils 12 de fevrer di e notg. Ils umens ord la Ligia grischu stavan sut cauderschader Paul de Florin, Gudegn Casanova de Sursaissa, mistral Luci Caviezel de Glion, Gion Planta de Razen, podestat Stoffel Raget de Tusaun, Gion Calgeer de Schoms e cauderschader Gion de Mont, il frar de Gallus. Da Clavenna anora han las truppas tarmess treis umens (mistral Luci Caviezel, Dietegen de Salis e Hartmann de Hartmannis) a Milaun, per s'orientar tier il guvernatur sur igl intent, che quellas truppas hagian, ed els han survegniu la risposta: las truppas deigien mo perseguitar ils bandits. Las truppas grischunas han sinquei formau ina dertgira nauscha cun trenta derschaders ed ina guardia de 100 umens, ed ein lu turnadas a casa. La dertgira fuva empau suenter gust e giavisch de Frontscha e dils predicants, ed ella ha lu concepiu ils artedhels de Clavenna, che mavan denter auter era encunter Gallus, Baschli e Tumasch de Schauenstein. Quei ch'igl anonimus cun siu pasquil

haveva buca reussiu a Cuera, vulevan ins ussa exequir. La dertgira nauscha ha scumandau als treis umens de trer sin lur uffecis, renfatschond a Gallus relaziuns cun jasters e pagaglias ed a Baschli la deserziun naven dallas truppas marschontas en Valtlina. Baschli ha saviu sedefender cun bunas raschuns. El era cavalcaus culla truppa della Cadi sut siu quinau tochen a Spligia; da leu haveva il magistrat della Cadi clamau el a casa, per formar nova truppa en cass de basegns. Ultra de quei fuva Baschli gia grevamein malsauns ed ei morts 1587. La dieta ha pia renconuschiu sias bunas raschuns e surdau la piazza de guvernatur ad el ni a siu quinau, essend el buca stgis ded ira en uffeci muort sia malsogna. Gallus ha stuiu se-presentar avon ina dertgira speciala en Valtlina, ed era el ha anflau sia reputaziun ed ei ius sco vicari en uffeci.¹

La scola de Sondrio fuva vegnida transferida da Sondrio a Cuera. Ils combats havevan per cuort temps ina fin, perquei ch'ils menaders eran per part morts. Gl'avat de Castelberg era spartius ils 22 de fevreb 1584, Carli Borromeo ils 3 de november dil medem onn. Baschli fuva mai s'exponius aschi fermamein el combat politic e religius sco Gallus de Mont, essend el ligiaus cun la Frontscha e cheutras sforzaus de haver risguards viers ils reformai.² Ils umens della cunterpart havevan perquei era mai giu el aschi ferm en égl sco Gallus.³ Quel ha

¹ Las grondas expensas per la campagna dil fevreb 1585 ella Valtlina han las Ligias nuota pagau. Ina part han ellas mess a dies als subdits e l'autra part ha Gion de Florin stuiu rugar la Frontscha de pagar, e quei ei lu daventau. Gallus de Mont haveva igl uffeci de vicari, probabel per il segneradi de Schluein, e Ninguarda ha sco proprietari dil segneradi l'entschatta digl onn 1587 sfurzau Gallus de pagar igl uffeci. Giacun Ninguarda haveva ina feglia, che era maridada cun Gallus de Jochberg, probabel sesents a Sagogn. Ninguarda ed ils Jochbergs udevan tuts tier la partida franzosa. — Ardüser, ch'enconuscheva la familia personalmein di, che Gion de Mont seigi il frar de Gallus, il Hist.-biogr. Lexikon di auter.

² Baschli retergeva 300 livras pensiun de Frontscha.

³ Era Gallus haveva aunc adina pensiun de Frontscha, mo ins saveva bein, che sias simpatias udevan alla Spagna. Gallus ha giu 18 affons. Martin ei staus cavalier della s. fossa, Ferdinand, che haveva studigiau a Milaun, ei vegnius prevost della catedrala a Cuera. Ina feglia de Gallus fuva maridada cun Christian Matthys de Castels, mistral en Portenza. La secunda dunna de Gallus ei stau ina feglia de Gion Batt. Tsharner, prefect dil marcau de Cuera e caupresident ella Ligia della casa de Diu.

conservau sia posiziun, e returnond el ord siu uffeci de vicari, eis el mintga treis onns daventaus cauderschader e 1597 guvernatur en Valtlina. 1593 era el vegnius deputaus el Tirol, per tractar davart ils confins e dretgs sils confins denter las X dertgiras e Tirol, e 1602 va el sco deputau a Bern per la conclusiun dell'allianza. Finalmein han ils adversaris tonaton cavau la fossa al vegl campiun; el ei morts 1608.

Duront che Baschli e Gallus stuevan 1585 defender lur honor, fava Menisch Buldet de Breil daventaus cauderschader, e Clau Genal de Sumvitg, era in franzos, mistral della Cadi.¹ Buldet ha survegniu dalla dieta grischuna l'incumbenza de continuar las tractativas davart l'allianza de tuttas treis Ligias culs Confederai; muort la pestilenza, che regeva en quels dis principalmein en Surselva e Dumliasca, han el e ses conacturs stuiu referer lur viadi sill'entschatta de mars 1586.² Basilea e Turitg surtut havevan admoniu sut maun, de buca targlienar cun quellas tractativas. Buldet, Dietegen de Salis e Hartmann de Hartmannis ein arrivaï avon la dieta federala ed han dumandau ina decisiun. Hartmann ha surtut aunc lamentau, che l'Austria vegli impedir l'allianza. Dasperas temeivan Bern e Turitg, che la Ligia grisca ed ils amitgs de Milaun vegnien la finala a far difficultads. Quei fava buca prighel, essend Buldet, ils Castelbergs e biars catolics muort l'intrada per la Frontscha, e perquei stuevan els sustener ils de Portenza, che fuvan en quei grau units cun els. Quellas relaziuns spossavan la partida catolica de Spagna, ed ils cantuns catolics en Svizzeria sefidavan perquei buca de glied sco Buldet. Quels cantuns havevan denton serrau in'unien cun Milaun, ed els han animaun las treis Ligias de s'unir cun els e Milaun. Quei han ils cantuns protestants vuliu impedir ed han tarmess siat deputai silla dieta a Tavau e rugau instantamein, de buca sefidar da Milaun. Sinquei han las treis Ligias fatg negin marcau. Sut tschiel aviart han ellas, Menisch Buldet de Breil alla testa, renovau lur veglias

¹ *Bertler, P. Baseli.* Ils Bannerherrs della Cadi, p. 36.

² Tiel cronist Ardüser anfla ins beinduras errurs sur personalitads e lur uffecis p. e. sur Buldet, che duei 1572 gia esser cauderschader e va 1586 a Milaun etc. El scumbeglia Buldet cun Glienard Menisch de Razen, cauderschader 1569, e cun mistral Luzi Caviezel, che va 1585 sco deputau a Milaun.

empermischuns e silsunter puspei tarmess Buldet, Hartmannis e prefect Bavier a Baden pervia dell'allianza numnada. Ils representants dils cantuns catolics demussavan ussa ina aschi ferma aversiun, che els refusavan perfin de seser sper Buldet, ses compatriots ed ils Valisans (29 de schaner 1589). Era Gallus de Mont ed ils partisans de Spagna en Surselva vulevan saver pauc della nova allianza. Els temeivan, che l'influenza dils Svizzers e della Frontscha creschien. Perquei preferevan els in'allianza mo dellas duas Ligias reticas culs Confederai. Per resister a quella tendenza ein il settember 1589 ils umens de Schoms e de Tschappina s'uni a Tusaun e declarau: mai vegnin nus a tolerar ina tala allianza. Finalmein ei lu il schaner 1590 l'uniun della Ligia grischa e della casa de Diu culs siat cantuns (senza Bern) vegnida renovada. Pér 1602 han las X dertgiras anflau ina satisfacziun ell'allianza cun Bern. Per il mument haveva pia la partida spagnola victorisau.

Nossas duas partidas ein en quels onns era semishedadas ella politica interna della Frontscha e quei ord ils motivs suondonts: Suenter la sgarscheivla massacra dils hugenots 1572 haveva il retg Heinrich ils III (1574—89) surpriu la regenza en Frontscha, in sfarlatader plein vezis. Essend el senza descendenza, dueva il duca Franz d'Anjou, siu frar, artar la cruna; denton ei quel morts 1584. Il proxim artavel fuva Heinrich de Navarra, il cau dils calvinists e hugenots, maridau cun la sora de Heinrich ils III. Encunter quella successiun ha la familia dils Guise renovau lur „Liga“, fundada „per mantieniment dellas leschas divinas e dil survetsch divin della baselgia romana“. Lur menader fuva Heinrich de Guise. El ha survegniu agid dil retg de Spagna e dil papa Sixtus, che haveva declarau, che Heinrich de Navarra astgi mai vegnir retg. La Spagna ed il papa han encuretg igl agid dils partisans en Svizzera ed el Grischun. Ludwig Pfyffer de Lucern ei marschau cun 3000 Svizzers, principalmein ord Uri e Lucern, tier la „Liga“. La dieta grischuna ei sco ils marcaus svizzers sebessa cul retg Heinrich ils III e siu quinau Heinrich de Navarra. Gl'avrel 1585 han las vischnauncas approbau ils conclus della dieta, e quella ha aunc declarau: en tuttas vischnauncas deigien ins evitar sut peina de mort, de schar mitschar in um tier ils Guises u la

„Liga“ e sche quei duessi tuttina daventar, sche deigien ins catschar suenter agl um dunna ed affons ord la tiara. Baschli de Castelberg, lu malsauns, e siu quinau Paul de Florin, ils Jochbergs ed auters survevan al retg. Las truppas eran cuort avon returnadas ord Valtlina. Ils 2 de matg 1585 ei il capitani Gorius de Sax marschus cun sia biala truppa da Glion a Cuera, s'unius leu cun ils de Sursès sut Albert Baselgia, culla compagnia de Gion Batt. Tscherner de Cuera, de podestat Stoffel Rageth de Tusaun, e la truppa ei sur Turitg, Geneva e Lyon arrivada ensemen culs Svizzers avon il retg Heinrich, che ha retschert els cun 64 buots vin. Gorius de Sax ei morts en quella campagna, e la truppa ha il retg 1587 relaschau per munconza de daners. Cuort suenter ha il retg puspei stuiu dumandar agid, e danovamein ein 1000 umens marschai en Frontscha, e Stoffel Rageth de Tusaun ha aunc formau ina compagnia libra, per dar agid al retg. Dasperas ein lu ord la part catolica quei onn tuttina ils umens d'ina compagnia ira tier ils Guises. — Ina tiarza gada ein ils Svizzers e Grischuns marschai ils 12 d'avrel 1589 en agid al retg encunter ils Guises, che havevan en ina revolta fatg l'emprova de mazzar il retg. Rudolf de Schauenstein menava il regiment sco colonel, e ses capitans eran: Gioachim de Jochberg de Laax, feagl dil capitani curdaus a Siena, Caspar de Schauenstein, Caspar ed Andris de Salis, Gion Planta, Gion Baselia, Hartmann de Hartmannis, Rudolf Matthys, Ruotsch e Christen Bärtsch. Rudolf de Schauenstein ei curdaus els emprems combats, e Hartmann de Hartmannis ei vegnius colonel dil regiment. Cuort suenter ei il retg Heinrich ils III vegnius mazzaus dad in pader, ed encunter siu quinau, il Heinrich de Navarra, ha la „Liga“ continuau il vehement combat, ed il retg de Spagna ed il papa han susteniu quel. Pli che mai han quellas pussonzas fatg sforzs de trer tut ils catolics davart dils Guises, e quei era en nossas treis Ligias. Nos Grischuns en Frontscha marschavan denton cul niev retg Heinrich ils IV de Navarra encunter siu adversari, il duca de Maine, menader della „Liga“, e bloccavan castials e marcaus della Picardie, per silsuenter en ferma attacca conquistar Saint Germain. Ils Svizzers catolics sut il duca de Maine han ella battaglia d'Yvry ils 14 de mars 1590 suffriu ina terrada. Hart-

mann de Hartmannis stava cun siu regiment ad els visavi. Ils regiments catolics han capitulau ed ein turnai a casa, e leu han els lu aunc giu biaras grettas, perquei ch'il papa vuleva buca pagar els, sco siu representant haveva pli baul giu emper-mess. Ils regiments dil retg han aunc surviu tochen 1591, e 1593 ein lu tuts Grischuns stai a casa. Heinrich ils IV ei 1593 vegnius catolics, e cheutras han il papa ed il retg de Spagna piars empau l'influenza sil pievel, era tier nus ella Rezia.¹ Gioachim de Jochberg fuva morts en Frontscha, e siu feagl Gioachim ei 1596 puspei turnaus cun sia compagnia tier Heinrich ils IV. Il combat denter la Spagna e Heinrich ils IV mava vinavon, ed omisduas parts luvravan en las vals grischunas, per gudognar il pievel per ses interess, primo per survegnir schuldada e secundo, per saver marschar cun atgnas truppas sur nos cuolms ord ni ell'Italia. Gallus de Mont sperava dasperas en quels dis aunc adina sin il predomini de Ruma e Milaun.

In'emprova ded influenzer las Ligias reticas e la Svizzerza per ils interess de Milaun e Ruma, ha il papa fatg 1596. El ha tarmess il nunci Giovanni della Torre, che dueva naturalmein surtut exequir ils conclus dil concil de Trient e combatter la reforma en Svizzerza ed ella Rezia, mo en medem temps era menar nossa tiara sut l'influenza de Milaun e Ruma. A Milaun ha el priu cussegl cul cardinal F. Borromeo e ventilau il pertratg, che Milaun dovessi simplamein conquistar la Valtlina ed unir ella cun Milaun. Borromeo ha avertiu el avon la forza militara dellas Ligias e lur uniun culs Confederai, che fuva per grond displascher de Milaun e Ruma vegnida renforzada 1589/90. Da Como anora ei il canonic Giulio de Torre viagiaus cul nunci sco gidonter ed en medem temps sco agent politic de Milaun. A Locarno sperava il nunci de saver plidar cun Gallus de Mont, lu gest elegius guvernatur per la Valtlina, ed a Blizuna han podestat Nic. a Marca e mistral Giovanni Batt. Sacco sa-

---

¹ La mort anetga de Casati a Cuera 1594 e quella dil colonel Ludwig Pfyffer, capoadversari dil retg de Frontscha, consideravan ils partisans franzos sco ina protecziun divina per la caussa dil retg Heinrich ils IV.

lidau il nunci ed envidau el en Mesauc. Paucs dis suenter eis el staus a Roveredo e silsuenter a Lucern.¹

Gallus de Mont fuvà denton 1597 en Valtlina e da leu anora ha el il matg 1597 avertiu Milaun, ch'igl ambassadur franzos seigi già a Baden e vegni cun daners a Cuera, per far ina nova allianza cullas Ligias. Gallus ha admoniu Casati, igl ambassadur spagnol a Milaun, de vegnir spèrt el Grischun ed operar, ed igl uost 1597 sesan Gallus ed auters partisans grischuns culs deputai de Milaun a Ponte s. Pietro en Valtlina e plaìdan sur ils artedhels d'in'allianza denter la Spagna e las Ligias. Ei suonda ina viva corrispondenza, ed il november 1597 vegn igl ambassadur Gabrielle Accenso sez a Colico tier Gallus e ses amitgs, per puspei discutir l'allianza spagnola.²

Il nunci Giovanni e canonic Giulio de Torre havevan denton luvrau en Svizzerà per la reorganisaziun della disciplina ecclesiastica, e Giulio fuvà sepresentaus „gagliardissimo“ alla dieta federala. Il pli ferm occupavan las femnas en claustra ils dus prelats. Igl avat de Murì viveva publicamein cun ina concubina e lubeva quei era als paders; las claustras de Wettingen e s. Urban fuvan „pleinas de femnas“, e dagl uestg de Cuera resdava la fama d'ina semiglionta veta. Sulet il canonic Gion Flugì gudeva buna confidanza.³ Era la claustra de Mustér han Giovanni e Giulio priu en ègl. Il cardinal Alessandrini aveva dau annualmein ina impurtonta summa, per mantener ina scola, che dueva educar ils umens e plevons pigl avegnir. Ils menaders ella Cadi paran d'haver schau ira quels daners empau denter lur detta, e suenter la mort dil cardinal Alessandrini ha il nunci Giovanni rugau a Ruma, de dar agid e mantener la scola a Mustér ed unir la claustra cun la congregaziun benedictina.

¹ *Archiv federal, Bern.* Nunziatura svizzerà, vol. V, ils 9 e 30 d'avrel, ils 6, 12 e 30 de matg 1596. Sur Giulio de Torre ed ils Torrianis de Mendrisio: *Bolletino storico* VI, 100; *Ballarini, F.* Compendio delle croniche della città di Como, pag. 267; *Quadrio*, Dissertazione II, 229; *Tatti*, Annali sacri della città di Como, III, 695.

² *Archiv federal Bern.* Acts de Casati 1595/1623. Brevs dils 29 de matg, 1 d'uost e 6 e 13 de settember 1597.

³ *Instruktion für Giovanni della Torre, Gegenbriefe 1595/1605* (*Archiv federal, Bern*).

Sper las damondas ecclesiasticas mava la politica. Il nunci Giovanni della Torre havess 1598 bugen privau las Ligias dalla Valtlina; el scriva, Milaun deigi profiter dalla malcontentientscha en Valtlina e prender quella cullas armas.¹ El congress dellas Ligias ha lu il settember 1599 Gion de Salis proponiu d'acceptar ina alianza cun Veniescha; sin quei ei in pur della Ligia grischa s'alzaus ed ha plidau cun vigur sur ils interess, che las Ligias havessien de s'unir cun Milaun-Spagna, e la Ligia grischa ha refusau in contract cun Veniescha. Avon che quellas questions a riguard Spagna e Veniescha vegnien decididas, ei l'alianza cul Valeis vegnida tractada. Quei fava ina damonda de partida de grond'impurtonza per il nunci e Milaun, da l'autra vart era per la Frontscha e Bern.

---

¹ Brevs de Giulio de Torre dils 2 de zercladur e 27 de settember 1599.